

A

**magyar
szociáldemokrácia
kézikönyve**

Napvilág Kiadó

A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRÁCIA
KÉZIKÖNYVE

Készült a Politikatörténeti Intézet műhelyében

Megjelent a
Lukács György Alapítvány
és a
Politikatörténeti Alapítvány
támogatásával

A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRÁCIA KÉZIKÖNYVE

Főszerkesztő:
VARGA LAJOS

*Leszék főszöveg
meguntatásánál is
szimbolikus
Vargáné
99. okt. 11.*

Napvilág Kiadó

Az első rész szerzői:

Erényi Tibor, Kádár Zsuzsanna, Kende János, Kozáry Andrea,
Kővágó Sarolta, Sipos Péter, Strassenreiter Erzsébet, Szabó Ágnes,
Székely Gábor, Varga Lajos, Varsányi Erika

Az életrajzokat írták:

Agárdi Péter, Beránné Nemes Éva, Csaplár Ferenc, Farkas József,
Gadanecz Béla, Gadanez Éva, Jemnitz János,
Kádár Zsuzsanna, Kende János, Kozáry Andrea, Kővágó Sarolta,
Lux Judit, Sipos Péter, Strassenreiter Erzsébet, Szabó Ágnes,
Varga Lajos, Varsányi Erika

Az adattárat összeállította:

Sipos Balázs

Bibliográfia: Bolláné Bíró Katalin

Kronológia:

Gellériné Lázár Márta, Moharos Éva és Kádár Zsuzsanna

Mutató: Nagy Mónika Zsuzsanna

Lektorálta: Mucsi Ferenc

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.

Első kiadás: 1999

ISBN 963 908251 1

© Varga Lajos et al

Printed in Hungary

Tartalom

Előszó	13
Első rész	
A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÖTNEGYED SZÁZADA (1868–1989)	
I. Az egylettől a párt megalakításáig (1868–1890) (KOZÁRY ANDREA)	19
1. A szocialista szervezkedés kezdetei	19
<i>Az első egyletek</i>	22
<i>Az első szocialista lapok</i>	26
2. Az első szocialista párt Magyarországon	29
<i>Pártalapítási kísérletek</i>	29
<i>A Magyarországi Általános Munkáspárt megalakulása és tevékenysége</i>	31
3. Fordulat a nyolcvanas évek végén: az MSZDP megalakulása	36
II. A szociáldemokrata párt alapelvei és szervezeti működése (1890–1948)	41
1. Programok és program jellegű határozatok	41
<i>Alapelvek – nemzetközi körülmények</i> (VARGA LAJOS)	41
<i>A gyakorlati program és a hazai viszonyok</i> (VARGA LAJOS)	44
<i>Az 1942/43-as program és munkatervtervezet</i> (VARGA LAJOS) ...	52
<i>Programok, munkaterv 1945–1947 között</i> (Strassenreiter Erzsébet)	56
2. A párt felépítése és szervezeti működése (1890–1944)	65
<i>A parlamenten kívüli tömegpárt 1890–1919 között</i> (VARGA LAJOS)	65
<i>A parlamenti párt mozgástere 1919–1944 között</i> (SIPOS PÉTER)	72

3. A szociáldemokrata tömegpárt szervezeti fellendülése és megerősödése (1944. október–1948. június)	
(STRASSENREITER ERZSÉBET)	81
<i>A párt szervezeti fejlődése és felépítése</i>	81
<i>A szociáldemokrata rétegszervezetek</i>	86
<i>A párt irányító apparátusa</i>	87
<i>A párt gazdálkodása</i>	89
III. A Szociáldemokrata Párt Magyarország politikai életében (1890–1956)	95
1. Az első világháború előtti negyedszázadban (VARGA LAJOS)	95
<i>Az MSZDP és az agrárszocializmus</i>	95
<i>Az MSZDP választójogi harca</i>	102
2. Az első világháború és a forradalmak ideje (KENDE JÁNOS)	111
<i>Az MSZDP és az első világháború</i>	111
<i>Az MSZDP az 1918/19-es forradalmakban</i>	119
3. Az MSZDP a magyar politikai életben 1919–1944 (SIPOS PÉTER)	129
<i>Az 1920-as évek</i>	129
<i>Az MSZDP az 1930-as években</i>	136
<i>A Szociáldemokrata Párt 1939 szeptemberétől 1944 őszéig</i> ...	143
4. A Szociáldemokrata Párt a központi és a helyi hatalom szerveiben (1945–1948) (STRASSENREITER ERZSÉBET)	149
<i>A nemzetgyűlésben és a törvényhatósági bizottságokban</i>	149
<i>A kormányban</i>	153
<i>A polgármesteri hivatalokban, elöljáróságokon</i>	154
<i>A rendőrségnél és a hadseregben</i>	155
<i>A közéletben</i>	156
<i>A SZDP kiszorítása a hatalomból</i>	157
5. A szociáldemokraták üldözése és diszkriminálása (KÁDÁR ZSUZSANNA)	163
<i>Perek a „beolvadók” ellen</i>	164
<i>Perek a fúzió ellenzői ellen</i>	166
<i>Egyéni perek egyes szociáldemokrata vezetők ellen</i>	167
<i>Internálások</i>	168
<i>Felülvizsgálat és rehabilitáció</i>	169
6. Az SZDP újjáalakulása 1956-ban (STRASSENREITER ERZSÉBET)	170
7. A szociáldemokrácia és a Kádár-rendszer (ERÉNYI TIBOR, KÁDÁR ZSUZSANNA)	175

IV. A szociáldemokrata emigráció (1919–1989)	181
1. Az első emigráció (1919–1939) (SZABÓ ÁGNES)	181
<i>Magyar szocialista avantgárd művészek és az emigráció</i> <i>(1920–1926) (KÖVÁGÓ SAROLTA)</i>	192
2. A második emigráció (1947/48–1956) (STRASSENREITER ERZSÉBET) ...	195
3. A szociáldemokrata emigráció 1956 után (KÁDÁR ZSUZSANNA)	210
V. A szociáldemokrata szakszervezeti mozgalom	215
1. A szakszervezetek struktúrája (SIPOS PÉTER)	215
<i>Iparági szövetségek és szakmai egyesületek</i>	216
<i>A Szakszervezeti Tanács</i>	218
<i>A tagsági viszony</i>	220
<i>A bizalmiak</i>	222
<i>A szakosztályok</i>	222
<i>Helyi csoportok</i>	226
<i>Központi szervek, intézmények</i>	226
2. Gazdasági és szociális érdekvédelem (SIPOS PÉTER, VARGA LAJOS)...	231
3. A szociáldemokraták az 1945 utáni szakszervezetekben (STRASSENREITER ERZSÉBET)	245
<i>A szakszervezeti centrum újjászervezése a paritás elve</i> <i>alapján</i>	245
<i>Az iparági szervezkedés elvetése</i>	246
<i>Az SZDP szakszervezeti politikája</i>	247
<i>A szakszervezeti mozgalom fellendülése, rohamos fejlődése ...</i>	248
<i>Harc a befolyás visszaszerzéséért, a többségért</i>	249
<i>Válság a szakszervezeti mozgalomban</i>	250
<i>Az SZDP harca befolyásának erősítéséért</i>	251
<i>A szakszervezetek megváltozott helye, szerepe, funkciója</i>	252
<i>A Szakszervezeti Tanács jogállásáról szóló rendelettervezet</i> <i>elutasítása</i>	252
<i>Átállás a szakmai szervezkedésről az iparágira</i>	253
VI. A szociáldemokrata sajtó és könyvkiadás (1890–1948) (VARSÁNYI ERIKA)	257
1. A sajtó	259
<i>A Népszava</i>	259
<i>A Szocializmus</i>	267
<i>Egyéb lapok</i>	274
<i>Szakszervezeti lapok</i>	279
2. A könyvkiadás	285

VII. Az MSZDP és a munkásművelődés (KÖVÁGÓ SAROLTA)	289
1. A munkás kulturális mozgalom kezdetei Magyarországon	289
2. Az MSZDP munkás kulturális egyesületeinek tevékenysége a két világháború között	297
3. Az MSZDP hagyományos munkásművelődési egyesületei és a munkásoktatás a második világháború után	308
VIII. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetközi kapcsolatai (SZÉKELY GÁBOR)	312
1. Az első szervezetektől a forradalmakig (1868–1919)	312
<i>A kezdetek</i>	312
<i>A II. Internacionálé évei</i>	317
<i>Az első világháború és a forradalmak</i>	320
2. A két világháború közötti időben	322
<i>A forradalmak után</i>	322
<i>Fasizmus, revízió, háború és a demokratikus szocialisták</i>	325
3. A második világháború utáni években	328
Mérleg (VARGA LAJOS)	335

Második rész

SZÁZ PORTRÉ

Ágoston Péter 345 • Bán Antal 346 • Bánóczi László 348 • Bechtler Péter 349 • Bíró Dezső 350 • Bíró Mihály 351 • Bokányi Dezső 352 • Böhm Vilmos 354 • Bölcsföldi Andor 356 • Braun Soma 357 • Bresztovszky Ede 358 • Bresztovszky Ernő 359 • Buchinger Manó 361 • Büchler József 362 • Cservenka Miklós 363 • Csillag Zsigmond 364 • Csizmadia Sándor 365 • Diner Dénes József 367 • Engelmann Pál Gábor 369 • Erdélyi Mór 370 • Esztergályos János 372 • Faragó László 374 • Farkas István 375 • Farkas Károly 376 • Fejtő Ferenc 377 • Fischer József 379 • Frankel Leó 381 • Gál Benő 383 • Garami Ernő 384 • Garbai Sándor 385 • Gárdos Mariska 387 • Groszmann Miksa 388 • Györki Imre 390 • Halász Alfréd 391 • Horváth Zoltán 392 • Ihrlinger Antal 393 • Jászai Samu 395 • Jemnitz Sándor 397 • Jordáky Lajos 398 • Justus Pál 400 • Kabók Lajos 402 • Kalmár Henrik 403 • Karácson Sándor 405 • Kassák Lajos 406 • Kelemen Gyula 408 • Kertész Miklós 409 • Kéthly Anna 410 • Kisházi Ödön 413 • Kiss (Kis) Adolf 415 • Koltói (Kristóf) Anna 417 • Kunfi Zsigmond 417 • Külföldi Viktor (Mayer [Rubcsics] Jakab) 419 • Landler Jenő 420 • Lázár Emil 422 • Madzsar József 424 • Malasits Géza 425 • Marosán György 426 •

Mezőfi Vilmos 428 • Miákits Ferenc 430 • Millok Sándor 431 • Mónus Illés 432 • Pajor Rudolf 433 • Peidl Gyula 435 • Peyer Károly 436 • Pfeifer Sándor 438 • Pintér János 439 • Politzer (Csapó) Zsigmond 440 • Presser István 442 • Propper Sándor 443 • Reisinger Ferenc 444 • Révész András 446 • Révész Mihály 446 • Ries István 448 • Rónai Zoltán 450 • Somogyi Béla 451 • Stromfeld Aurél 452 • Szabó Ervin 454 • Szabó Imre 455 • Szakasits Árpád 456 • Szalai Sándor 458 • Szalmás Piroska 459 • Szántó Kovács János 460 • Száva István 461 • Szeder Ferenc 463 • Szélig Imre 464 • Szende Pál 466 • Szerdahelyi Sándor 467 • Takács Ferenc 468 • Takács József 471 • Teszársz Károly 472 • Tolnai József 474 • Udvaros István 476 • Urbán Pál 477 • Vajda Imre 478 • Valentiny Ágoston 479 • Vanczák János 481 • Várkonyi István 482 • Vas-Witteg Miklós 483 • Weltner Jakab 485 • Zentai (Zuschlag) Vilmos 486

Harmadik rész FÜGGELÉK

Adattár	491
1. Foglalkozási és béradatok	491
2. Szakegyleti és szakszervezeti csoportok	499
3. A szakszervezetek taglétszáma és gazdálkodása	508
4. A szakszervezetek és a munkanélküliség	515
5. A szociáldemokrata párt gazdálkodása	522
6. Művelődési és oktatási adatok	525
7. Sztrájkok	531
8. Parlamenti választások	533
9. Fővárosi törvényhatósági választások	544
10. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács országos kongresszusai, konferenciái	554
11. A magyar szociáldemokrácia kongresszusai, országos konferenciái	563
Kronológia	587
A magyarországi szociáldemokrácia történetének válogatott bibliográfiája	627
Személynévmutató	653

A képek forrásai

PORTRÉK

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, Politikatörténeti Intézet Levéltára és Könyvtára, Népszava Naptár, magángyűjtemények és korabeli sajtó

EGYÉB KÉPANYAG

Népszava Naptár, Dolgozók Világlapja 1945–1947

Táblázatok jegyzéke

- 1.1. Az alkalmazottak (tisztviselők nélkül) és eltartottaik foglalkozási csoportok szerint, 1900–1941 (491)
- 1.2. Hetibér koronában 1900-ban (492)
- 1.3. Ipari foglalkoztatottak hetibére (20 korona alatt), 1900 (494)
- 1.4. Művezetők, előmunkások, altisztek, gépészek bére, 1900 (494)
- 1.5. Mezőgazdasági munkások napszámbére 1898-ban és 1906-ban (fillérben) (495)
- 1.6. Szakmunkások órabérének növekedése (495)
- 1.7. A kohászatban, gyáriparban és kézműiparban foglalkoztatott munkások évi átlagos reálkeresete és az iparban tevékenykedő munkásoknak kifizetett összes munkabér reálértéke %-ban (csak a trianoni országterületre) (496)
- 1.8. Budapesten és környékén az iparban alkalmazott tisztviselők évi átlagos keresetének és összes keresetének reálértéke %-ban (496)
- 1.9. A napszámbérek alakulása a mezőgazdaságban (497)
- 1.10. A summásbérek értéke pengőben 1 óra, 1940 (497)
- 1.11. A mezőgazdasági és az ipari népesség néhány rétegének átlagos évi jövedelemhányada és egy főre jutó évi jövedelme (keresők és eltartottak együtt, 1930/1931, pengő) (498)
 - 2.1. Az Általános Munkás-Betegsegélyző- és Rokkant Pénztár előhelyei 1879-ben (499)
 - 2.2. Magyarországi munkásegyletek, 1900 (499)
 - 2.3. Országos és helyi szervezetek, 1912 (501)
 - 2.4. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szervezetek, 1906–1914 (505)
 - 2.5. Magyarországi szakszervezetek, 1930 (506)
 - 3.1. Szakszervezeti csoportok taglétszáma (adott év IV. negyedév, illetve 1936. dec. 31., 1941. nov.) (508)
 - 3.2. Szakszervezetek taglétszáma (510)
 - 3.3. Szakszervezeti tagság 1928–1947 (511)
 - 3.4. A németországi szakegyesületek főbizottságához tartozó országos szövetségek taglétszáma (512)
 - 3.5. Az ausztriai központi szakegyesületek taglétszáma (512)
 - 3.6. A keresztényszocialista szakmai szervezetek létszáma (513)
 - 3.7. A szakszervezetek bevétele, kiadása, vagyona koronában 1901–1917 (513)
 - 3.8. Szakszervezetek bevétele és kiadása pengőben 1918–1927 (514)
 - 4.1. Szakszervezetek által közvetített munkanélküliek száma, a szakszervezetek kiadása munkanélküli segélyre (koronában) (515)
 - 4.2. A szakszervezetek által nyilvántartott munkanélküliek száma (516)
 - 4.3. A szociáldemokrata és keresztényszocialista szakszervezetek által nyilvántartott munkanélküliek a taglétszám %-ában (adott év decemberében) (516)
 - 4.4. Munkanélküliek Budapesten és környékén (munkanélküli-számlálás 1913. február 17.) (517)
 - 4.5. Munkanélküliek megoszlása nem, életkor, a munkanélküliség időtartama, az iskolázottság és tulajdon alapján 1930-ban (518)

- 5.1. Pártbevétel, 1903–1916 (korona, fillérről kerekítve) (522)
- 5.2. Pártkiadás, 1903–1916 (korona, fillérről kerekítve) (522)
- 5.3. Pártadóbélyeg, 1906–1916 (korona) (523)
- 5.4. Pártadóból származó bevételek 1946–1947 (forint) (523)
- 5.5. Az SZDP gazdálkodása, 1945–1947 (524)
- 5.6. Párttagok és pártszervezetek száma (524)
- 6.1. Vidéki szakszervezetek művelődési tevékenysége 1911-ben (525)
- 6.2. A budapesti szakegyesületek felsőbb oktatásán résztvevők száma szakmánként, 1912. október 1.–1913. március 1. (527)
- 6.3. Az Oktatási Titkárság által szervezett egyórás előadások és szemináriumok száma (528)
- 6.4. A pártadóbefizetések és a Népszava példányszámának alakulása a 25 legnagyobb vidéki városban, 1914–1916 (529)
- 6.5. Népszava-előfizetők és vásárlók száma néhány vidéki városban, vidéken, illetve a fővárosi terjesztésű Népszava-előfizetők száma, 1932 (530)
 - 7.1. Sztrájkok és kitiltások 1905–1913 (531)
 - 7.2. A sztrájkok eredményei (531)
 - 7.3. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikai-érdekvédelmi akcióinak következményei (532)
 - 7.4. Politikai okok miatt elítéltek (532)
- 8.1. Társadalmi rétegek választójogosultsága, 1922 (533)
- 8.2. A szociáldemokrata párt választási adatai, 1922–1947 (533)
- 8.3. Az (M)SZDP választási arányai, 1922–1947 (534)
- 8.4. A szociáldemokrata párt választási arányai, 1922–1947 (534)
- 8.5. A szociáldemokrata pártra leadott szavazatok száma és aránya a mindig titkosan szavazó kerületekben, 1922–1939 (535)
- 8.6. A mindvégig titkosan választó kerületekben szerzett mandátumok száma és aránya 1922–1939 (535)
 - 8.7. Választási eredmények a vidéki kerületekben, 1922–1939 (536)
 - 8.8. Az (M)SZDP parlamenti képviselői 1922–1944 (538)
 - 8.9. Az SZDP választási eredményei a parlamenti képviselő-választásokon, 1945–1947 (539)
 - 8.10. Az SZDP parlamenti képviselői, 1944–1949 (540)
- 9.1. A székesfővárosi törvényhatósági választások eredményei pártonként és választókerületek szerint, 1925 (544)
 - 9.2. A székesfővárosi törvényhatósági választások eredményei pártonként és kerületek szerint, 1930 (546)
 - 9.3. A székesfővárosi törvényhatósági választások eredményei pártonként és kerületek szerint, 1935 (548)
 - 9.4. Pártok választási arányai az 1945. október 7-i községi választásokon Budapesten (550)
 - 9.5. Budapesti törvényhatósági választásokon mandátumot szerzett szociáldemokrata jelöltek (551)

Előszó

A 130 éves múltra visszatekintő magyarországi szociáldemokráciáról mindeddig nem készült összefoglaló mű, ha csak nem számítjuk ide az elmúlt évtizedek különböző színvonalú és szemléletű összefoglalóit, jegyzeteit, tankönyveit. Ebben a nyilvánvaló politikai-ideológiai okok mellett az is szerepet játszott, hogy a kutató történészek az MSZDP történetének feldolgozását nagylélegzetű, többkötetes munkában tartották lehetségesnek. Az 1980-as évek végén a szociáldemokrata párt történetéről két kötetre tervezett összefoglaló munkának csak az első, 1918-ig terjedő része jelent meg, míg második fele máig kéziratban maradt. A két világháború közötti időszak szociáldemokráciájáról megjelent művek egy-egy problémát, részterületet vagy néhány év, legfeljebb évtized történetét vizsgálják, de nem az egész korszakot mutatják be. Az SZDP 1944 utáni történetéről mind a mai napig nem áll rendelkezésre összefoglaló munka.

Azokban az országokban, amelyekben több évszázados a demokratikus berendezkedés, nemcsak az ilyen témájú művek mennyisége és színvonala szembetűnő, hanem még inkább az, hogy a munkásmozgalmat, a szociáldemokráciát az országos, a nemzeti történelem szerves részeként tárgyalják. Ezzel szemben Magyarországon ezt a mozgalmat, pártot hagyományosan kiiktatják a nemzeti történelemből, vagy szerepét, jelentőségét periferikusnak tekintik. Ez a különböző jellegű szemlélet és gondolatiség különösen érvényes az egyes személyek történelmi szerepének megítélésében. Mindehhez, paradox módon, jelentősen hozzájárult a kommunista-dogmatikus történetírás, amely történelmietlen értékeléseivel, állításaival a szociáldemokrácia történelmi múltját és teljesítményét évtizedeken keresztül meghamisította és lebecsülte.

A pártállami korszak történelemfelfogásának súlyos károkat okozó egyoldalúsága nemcsak a megtévesztő elemzésekben és a félrevezető értékelésekben nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a nemzeti történelmi folyamatokból kiszakítva

vizsgálta a szociáldemokrácia tevékenységét. Az 1960–1970-es évektől a témával foglalkozó vagy azt érintő munkák jelentős része megszabadult a korábbi sablonoktól, ám az 1944 utáni korszak tárgyyszerű elemzését még mindig számottevő politikai-ideológiai beidegződések gátolták.

A rendszerváltást követő években a munkásmozgalmak, a szociáldemokrácia iránti érdeklődés törvényszerűen csökkent, ugyanakkor fokozódik az igény a tárgyilagos eligazítást nyújtó, megalapozott, világos, de nem terjedelmes összefoglaló mű iránt. Jelen munka kísérletet tesz arra, hogy ennek a jogos igénynek megfeleljen.

Kötetünk szerkezete, felépítése több vonatkozásban eltér a szokványostól. Ez a mű nem a magyar szociáldemokrata párt története, hanem betekintés a szociáldemokrácia szerteágazó tevékenységébe. A kötet első, fő része ötnegyed század keretében vizsgálja azokat a fő problémákat, amelyek a szociáldemokrácia tevékenységét behatárolták, illetve azokat a módszereket, eszközöket, amelyekkel dolgozott. Az egyes problémakörök kiválasztása, tematikus ábrázolása, kifejtése a mozgalom egész tevékenységének keresztmetszetét nyújthatja anélkül, hogy a részletekbe bocsátkozna. Ennek az első résznek fő jellemzője, hogy nagyobb történelmi korszakokban, egységekben vizsgálja a legfontosabb problémákat, kérdéseket, jóllehet az első, bevezető fejezet hagyományos történeti keretben foglalja össze az MSZDP megalakulásának előzményeit. A továbbiakban nagyobb történelmi korszakokban, egységekben vizsgálja a legfontosabb problémákat, kérdéseket. Az első követő hét fejezet lehetőséget nyújt arra, hogy a szerzők mozgásában, fejlődésében tekintsék át az MSZDP alapelveit, szervezeti működésének főbb sajátosságait s a párthoz szorosan kapcsolódó, de mégis önálló szakszervezeti mozgalmat. Terjedelmében is, a többi fejezettől eltérően, nagyobb fejezet tárgyalja az MSZDP szerepét Magyarország politikai életében, 1956 utáni kitekintéssel. Önálló fejezetek tárgyalják a sajtó, a könyvkiadás, a munkáskultúra, a nemzetközi kapcsolatok kérdéseit. Könyvünk első ízben kísérli meg a szociáldemokrata emigráció bemutatását, mintegy igazolva a szociáldemokrácia létezésének folyamatosságát.

Mivel kötetünk nem a szociáldemokrata párt története, ezért nem is foglalkozik a párt belső szervezeti életével, tanácskozásaival, 36 országos kongresszusának munkájával, elméleti-politikai vitáival, a különböző rétegszervezetek tevékenységével. Nem tekintettük feladatunknak a kommunista párttal való kapcsolat bemutatását, hisz ez egy más munkának lehet a tárgya. Fő feladatunknak azt tartottuk, hogy bemutassuk és nyomon kövessük a magyar szociáldemokrácia fejlődésének legfontosabb vonulatait, sajátosságait, tevékenységének főbb területeit. Figyelmünket annak a szerepnek a bemutatására fordítottuk, amelyet a szociáldemokrá-

cia a hazai történelemben betöltött. Munkánkat nem tekintjük valamiféle lexikonnak, hisz nem szócikkeket tartalmaz, jóllehet egy-egy adott téma fontosabb adatait is igyekeztünk közölni.

Munkánk második része száz szociáldemokrata személy életútját mutatja be. Száz személy szerepe, pályája már önmagában is sok mindent elárul egy társadalmi-politikai mozgalomról. Huszonötbe csak a legfőbb vezetők kerülhetnek be, s ötven személy kiválasztása sem váltana ki nagyobb vitát. A bűvös száz már túlnő egy szűk, zárt határon, de mégsem határtalan. Kötetünkbe – kivételesen – egy élő személy nevét is felvettük.

A szociáldemokrata párt 1918 előtti korszakából több, fontos és széles körben ismert személy neve kimaradt. Ennek oka abban keresendő, hogy későbbi politikai pályájuk, bárhogyan alakult is egyéni sorsuk, a kommunista mozgalomban folyt, s ez egész politikai tevékenységük meghatározójává vált (bár ezt sem tekinthettük minden esetben kizáró oknak). Ugyanakkor több fontos, egy-egy irányzatot, áramlatot markánsan képviselő személy útja az évek során a szociáldemokráciától szükségszerűen elkanyarodott, s átmenetileg vagy elég tartósan más politikai szervezetben folyt. A szakítás vagy éppen a kizárás nem vonatkozhatott meggyőződésére, felfogására, s az illető gyakran mint különálló szocialista folytatta politikai tevékenységét.

A vezető, a meghatározó, az élvonalbeli politikusok, teoretikusok neve mellett nem kevés „másodvonalbeli” személy neve is található, akiknek áldozatkész, önzetlen munkája és tevékenysége nélkülözhetetlen volt a szociáldemokrácia számára. Ez utóbbiak életútjáról nyilván nehezebb volt portrét rajzolni, mint életrajzot írni. Mégis – úgy véljük – személyiségük bemutatása nemcsak egyéni kvalitásait foglalja össze, hanem munkásságukon keresztül a szociáldemokrácia történéseibe is bepillantathatunk. E száz személy szerepeltetése nélkül színtelenebb és kevésbé érthető a szociáldemokrácia sokszínűsége, többféle irányzata, eredményei, sikerei és kudarcai, felemelkedése, felszámolása és remélhető újjászületése.

A kötet harmadik – függelék – részében adattár található (szöveges dokumentumokat, határozatokat, jegyzőkönyveket, leveleket stb. nem közlünk), amely zömmel a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek által közreadott korabeli számsorokat, táblázatokat, statisztikákat tartalmazza. Ezek lényegretörően érzékeltetik, s egyben be is mutatják e szervezetek fejlődését, országos hálózatának kiépülését, megszilárdulását. A közölt szűkös adatok egyben arról is szólnak, ahogyan e szervezetek saját helyzetüket, befolyásukat látták. A szakszervezetek tag- és pénztárforgalmára vonatkozó adatsorok a szervezettség prezentálása mellett a fluktuációról, a kilépésekről is beszámolnak. A különféle segélyek folyósítása címen történt kifizetések pedig az elsőrendű, az érdekvédelmi munkát a számok nyelvén mondják el. A szerteágazó politikai tevékenységet megjelenítő kimutatások adatszerűen tájékoztatnak az agitációról, oktatásról, művelődésről, gyűlések-

ról vagy éppen büntetésekről. Az országgyűlési választások részletes táblázatai, a parlamenti frakcióra vonatkozó összesítések a szociáldemokrata pártnak az országos politikában való legközvetlenebb részvételét számszerűsítik. A párt és szak szervezeti kongresszusokra vonatkozó legfontosabb és legszükségesebb adatokat is egybegyűjtöttük. Különböző statisztikai táblázatok mutatják be a foglalkoztatottság alakulását, a bérek, a jövedelmek megoszlását, a munkanélküliség változását.

A témára vonatkozó, szűkre szabott válogatott bibliográfia a témákban elmélyülni kívánó olvasónak nyújthat támpontot, a kronológia a hazai és a nemzetközi eseményekben való eligazodást segítheti, a dokumentum értékű képanyag pedig a történeteket szemlélteti.

Könyvünkkel Erényi Tibor emlékének tisztelgünk.

A szerkesztő

Első rész

A magyar szociáldemokrácia
ötnegyed százada (1868–1989)

I. Az egylettől a párt megalakításáig (1868–1890)

1. A szocialista szervezkedés kezdetei

A 19. század derekán Közép-Európában, így Magyarországon is – akár az 1848-as forradalmakkal, akár később, kompromisszumos megoldásokkal – a reformokért folytatott több évtizedes küzdelem után megindulhatott a polgári átalakulás. Ez korszakos fordulópontot jelentett, hiszen eltörölték a feudalizmus alapintézményeit, felszámolták a robotmunkára és a személyes alávetettségre épülő gazdasági rendet, és megteremtették a polgári alkotmányos államrendszert. A társadalom átalakulása, az új, polgári viszonyok demokratikus irányú továbbfejlesztése azonban csak megkezdődhetett, a kibontakozás későbbi időre halasztódott.

Az 1848-as forradalmak – úgy tűnt – teljes vereséget szenvedtek. Mindenütt felülkerekedett a feudális-monarchikus reakció, ám a polgári forradalmak vívmányait már nem lehetett megsemmisíteni. Az alulról jövő forradalmak időszaka egyelőre lezárult, következett a felülről indított forradalmak korszaka. A felülről végrehajtott reformok sorozatával a feudalizmus több évszázados rendszerét Közép-Európában is felváltotta a kapitalizmus, és a polgári rendet kompromisszummal sikerült megteremteni.

A Habsburg-monarchiában is lezajlott átalakulás (a jobbágyfelszabadítás) annyira felforgatta és szétszabdalta a régi társadalmi viszonyokat, hogy azokat változatlan formában nem lehetett visszaállítani. A forradalomban jelentős szerepet játszó polgárságot sem lehetett többé figyelmen kívül hagyni. Már az ötvenes évek abszolutizmusa – amely politikai, nemzeti és szellemi téren az 1848 előttinél is

rosszabb volt – sem térhetett ki teljesen az elől, hogy az 1848-ban megkezdett lépésekhez igazodjon (pl. az igazságszolgáltatás új rendszerének kialakítása).

A centralizált és abszolutista állam szigorúan bürokratikus jellegű volt, amely az addigi tartományi tagoltságot elnémetesített birodalmi egységgé akarta alakítani. A forradalom vereségét követő megtorlások és bénultság közepette ezt a rendszert fenn lehetett tartani, de a gazdasági visszaesés és a katonai vereségek következtében az abszolutisztikus rendszer válságba jutott. Ehhez hozzájárult a magyar társadalom nagy részének passzív ellenállása is. Az 1860-as évek elejének kedvezőtlen külpolitikai eseményei azonban a liberális birtokos politikusokat egyre inkább a kompromisszumos megoldások irányába terelték.

A Habsburg-monarchia nyomasztó kül- és belpolitikai gondjai az uralkodóban is a magyarokkal való megbékélés szándékát erősítették. Az udvar 1864 végén megtette az első lépést, ami a kiegyezési tárgyalások kezdetét jelentette. A tét Magyarország alkotmányosságának helyreállítása volt. Az önkényuralmat felváltó új, alkotmányos berendezkedést a magyar országgyűlésnek el kellett fogadnia. S ahhoz, hogy az új birodalmi rendezés megvalósulhasson, a birodalom nyugati felében is alkotmányos kormányzást kellett bevezetni. Az osztrák alkotmány létrejötté és megszilárdulása tehát a kiegyezés megkötésével függött össze.

A külpolitikai események – a szárd-piemonti észak-olasz királyság a franciák segítségével Itália egyesítéséért küzdött, s 1859-ben Solferinónál vereséget mért a császári csapatokra; majd 1866-ban a porosz–osztrák háborúban, Königsgrätz-nél szenvedtek vereséget az osztrákok, és az azt követő prágai békében Ausztria elfogadta Poroszország feltételeit: az egységes német birodalom tényleges uralkodója a porosz király, I. Vilmos lett, megvalósítva ezzel a kisméret egységet – meggyorsították a kiegyezés ügyét, illetve az uralkodó által összehívott országgyűlés munkáját. 1867 tavaszán tehát sor kerülhetett a részleteiben már kidolgozott meggyezés parlamenti elfogadására, majd az alkotmányos viszonyok fokozatos helyreállítására.

A kiegyezéssel létrejött dualizmus (1868-tól hivatalosan Osztrák–Magyar Monarchia) meglehetősen bonyolult politikai, társadalmi és gazdasági szerkezetű alakulat volt. A két rész kapcsolatát az egyenjogúság és a paritás alapján rögzítették a különböző megállapodások. A két ország nem volt egyenlő erejű, de egyik sem képviselt a másikkal szemben túlnyomó erőt, bármilyen vetületben vizsgáljuk is ezt. A két birodalomrész, illetve a két ország közötti viszony a dualizmusban szövetségi viszony volt, melyet nem két, egymástól független állam kötött, hanem a korábbi hegemon és a neki alárendelt helyzetű ország kapcsolata alakult át szövetségi viszonyrá. Magyarország a belpolitika irányításában visszanyerte önállóságát. Az országgyűlés az alkotmányosság, az önállóság fő őrzője, s egyben az uralkodó abszolutizmusának fő akadályozója. A kormányzás csak az országgyűlés által elfogadott és az uralkodó által szentesített törvényekkel – s nem uralkodói ren-

deletekkel – történt. A szövetség mindkét fél számára jelentős előnyöket hozott – ezért alakították ki és tartották fenn fél évszázadon át.

Magyarország fejlődése a dualizmus korában megfelelt a kelet-közép-európai régió gazdasági fejlődési lehetőségeinek, ám a Nyugat-Európához viszonyított fáziseltérés, csökkenő mértékben ugyan, de továbbra is fennmaradt.

Az ország gazdasága és társadalma is lényegesen megváltozott. Bár a nagybirtokos osztály továbbra is megőrizte vezető szerepét, egyre erőteljesebben felsorakoztak mellé a nagyipar és a nagytőke képviselői. Kialakult és megerősödött a közép- és kistőkések jelentékeny rétege is. A köznemesség eladósodása és hivatalba szorulása folytán kiformalódott dzsentri meghatározó szerepet játszott a „békebeli” úri társadalom arculatának formálódásában. Az 1867 után szabadabbá vált légkörben a nemesi eredetű értelmiség fiatalabb korosztálya – a magyar „viktoriánusok”, ahogy Halász Gábor, az 1930-as évek kiváló esszéistája, kritikusa nevezte tagjait – már kísérletet tett a magyar társadalmi gondolkodás megújítására, ám sikertelenül. Hiszen belülről, apránként és óvatosan nem lehetett megváltoztatni, mozgásba hozni a mind jobban magába záruló dzsentriséget. Kívülről, „kaput, falat döngetve” kellett megostromolni, a megmerevedett rendszer radikális átalakulását kellett célul tűzni.

Jelentős változások mentek végbe a társadalom döntő többségét alkotó parasztság helyzetében. Egyrészt a jobbágyfelszabadítás következtében a volt telkes jobbágyok önálló szabad paraszti gazdálkodásra rendezkedtek be, ami társadalmilag utat nyitott a paraszti polgárosodás felé. Másrészt a mezőgazdasági lakosság körében rohamosan nőtt a nincstelenség, az önálló földtulajdonnal nem rendelkezők hatalmas tömege. A technikai, a gazdasági fejlődés, a társadalmi változások minden bizonnyal a munkásság kialakulására, osztállyá szerveződésére hatottak leginkább. Számbeli növekedésük azt eredményezte, hogy egészében véve minőségileg más elbánásban részesültek: lehetőségük nyílt a legális, a szakmai, szakegyleti szervezkedésre, még ha korlátozottan is. Szerepet játszhatott ebben, hogy a dinamikus fejlődő gyáripár szükségleteinek megfelelően viszonylag nagy számú, jól képzett külföldi – osztrák, német – szakmunkás került az országba, akik anyagi helyzetüknél és műveltségüknél fogva a munkásosztály felső rétegét alkották. Hozzájuk kapcsolódtak a „valcoló” (szakmai gyakorlatot szerző) magyar munkások, akik többnyire német területeket jártak be. Ám a nemzetközi tradícióikat magukkal hozó külföldi szakmunkások bevándorlása nem ment konfliktusok nélkül.

Magyarországon a gyáripár – ellentétben a nyugat-európai tőkés országokkal, ahol a betanított munkások száma is jelentős volt – a szakmunkások mellett zömmel a teljesen tanulatlan, minden szakértelmet nélkülöző, a munkásosztály alsó szintjén elhelyezkedő napszámos réteget foglalkoztatta. A napszámosok jobbára időszaki munkások voltak, akik vissza-visszatértek a mezőgazdaságba. Így a munkásosztályon belül is kialakult bizonyos függőleges irányú rétegződés. Erről tanús-

codik Rézler Gyulának *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914.* című, 1938-ban megjelent monográfiája is, mely szerint „ebből a szempontból a munkásság két nagy csoportra oszlott: tanult és tanulatlan munkásokra. A tanult munkások, képzettségüknek megfelelően, nagyobb munkabért kaptak. Mesterségük elsajátítása közben a különböző alsó- és középfokú ipariskolákban általános műveltségre tettek szert. Ezek az előnyök a munkáosztályon belül is biztosították a tanult munkásoknak az elsőbbséget. A nagyobb bér nagyobb életnívóra nyújtott lehetőséget. A képzettség, az általános műveltség pedig az egymás közti életben, a szervezkedésben biztosított tekintélyt a szakmunkásoknak. Döntő szerepük lett a céhek megszűnése után alakított szakegyletekben, szakszervezetekben, melyeknek csak tanult munkások lehettek tagjai. A politikai pártmozgalom is a szakszervezetekben már kipróbált és ott vezető szerephez jutott munkásokat használta fel vezetőikül. Ez a tény bizonyos tekintetben a tanulatlan munkások háttérbe szorítását jelentette.”

A magyar gyári munkásság a képzettségbeli különbségek mellett nemzetiségi összetételét tekintve sem volt egynemű. Nyilvánvalóan megnehezítették a szervezést a nyelvi nehézségek és a hagyományos kulturális, nemzeti különbségek is. Külföldi munkások nagyobb létszámban először a vasútépítésekhez érkeztek Magyarországra. A *Nép Szava* egy 1868-as cikkében olvashatunk arról, hogy vasútainkat cseh és olasz munkások építették. Erről tudósít a *Munkások Újsága* 1868. évi 12. száma is: „Tettleg be van bizonyítva és országszerte tudva, miszerint a honi munkások hiánya és szakértetlensége miatt országos vasút- és csatornarendszerünk kiépítését külföldi szakmunkások közreműködése mellett végezzük.”

A magyar állampolgárságú munkások között is kevés volt a magyar nemzetiségű. Közülük eleinte a német és osztrák nemzetiségűek játszottak kiemelkedő szerepet. Így természetes, hogy a meginduló munkásmozgalom gyűlésein és összejövetelein egészen az 1890-es évekig magyar és német nyelven tartották az előadásokat, vezették a jegyzőkönyveket. Ezzel magyarázható a német (osztrák) munkásmozgalom ösztönző hatása, mely a hazai szociáldemokrácia kibontakozása szempontjából szinte nélkülözhetetlen volt.

Az első egyletek

A magyarországi munkásmozgalom kialakulásának objektív és szubjektív feltételei az 1867. évi kiegyezést követő években jöttek létre. Az objektív feltételeket a magyarországi gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése teremtette meg. A szubjektív feltételek létrehozásához a nemzetközi munkásmozgalom, elsősorban az I. Internacionálé hatékony segítségére, támogatására is szükség volt. Az 1867 utáni államhatalom – bizonyos korlátok között – legális lehetőségeket engedélyezett a

munkásmozgalom fejlődéséhez, és így lehetővé vált politikai jellegű munkásszervezetek megalakítása.

Az első munkásszervezetek születésének folyamatáról tájékoztatást kapunk a budapesti rendőrség 1895-től kiadott első évkönyvéből, mely bevezető részében tíz-egynéhány oldalas áttekintést ad a szociáldemokrata mozgalom fejlődéséről: „A munkásmozgalom Magyarországon voltaképpen csak 1867. évben vette kezdetét. A kommunista és szocialista eszmék ugyan már azelőtt is átszivárogtak Magyarországra, s az 1848–1849. évi pártok között volt egy kommunista párt is; de ezen párt nem munkásokból, hanem egynéhány fiatal rajongóból állott. Hiányoztak akkor a feltételek, melyek alatt a szocialista eszmék képesek lettek volna a munkások között mozgalmat létrehozni. Később, az 1860-as évek elején, a Lassalle által Németországban indított mozgalom folytán, a szocialista eszmék a munkások között is már jobban elterjedtek, de hiányzott oly szervezet, melynek keretében rendszeres agitáció lett volna kifejthető, és az iparmunkások száma is oly csekély volt, hogy a szocialista eszméknek a munkások között való terjedése figyelmet sem keltett.”

A hatvanas évek végén a hazájukba visszatért és egyben a szervezkedést is megkezdő munkások az önálló munkáspárt majdani megalapításának gondolatát és szándékát is magukkal hozták. Sőt, csakhamar az az irányzat győzedelmeskedett, mely a politikai mozgalmat tartotta a legfontosabbnak.

A szervezkedés a nyomdászok önképző egyletétől indult ki. 1867 decemberében a buda-pesti nyomdászok önképző egyletének helyiségében gyűltek össze a munkások, hogy eldöntsék, a „társulás melyik útját válasszák”. A vita középpontjában a Schulze-Delitzsch-féle „önsegély” és a Lassalle-féle „államsegély” kérdése állt. Az önsegélyező irányzatot a haladó polgári politikusok, az értelmiség egy része, néhány gyáros és kisiparos is támogatta, abból a megfontolásból, hogy a munkásokat így távol tarthatják a szocialista eszméktől és a politikai harctól. Az államsegély hívei Lassalle azon tanítását vallották magukénak, mely szerint a munkások helyzetének javítását az államilag segélyezett termelőszövetkezetek fogják megoldani. Azt hirdették, hogy először az általános választójogot kell kivívni, mert így a parlamentben többséget szerezhetnek és létrehozhatják a „szabad népállamot”. Felismerték tehát a munkásság politikai harcának jelentőségét.

1868 elején a fővárosban két munkásegylet is alakult: január 12-én az önsegély elvét valló Buda-Pesti Munkásegylet ideiglenes bizottmánya kezdte meg az egylet kiépítésének munkáját, február 9-én pedig egy pesti munkásgyűlésen (egy Üllői úti asztalosműhelyben), a lassalleánusok megalakították az Általános Munkásegyletet, az első magyarországi szocialista szervezetet. Ez utóbbit tekintjük a magyarországi szociáldemokrata szervezkedés kezdetének. A gyűlésen az Internacionálé Főtanácsában is jól ismert, igen jó felkészültségű, több nyelven beszélő, kiváló szónok, Hrabje János a munkásság szervezkedésének szükségességéről szolt.

Azonnal megindult a harc az önszegély elvét követők megnyerésére, ami sikerrel is járt, mert néhány hónap múlva a Buda-Pesti Munkássegylet feloszlott.

A kialakuló magyar szocialista mozgalom – eleinte az Általános Munkássegylet – lassalleánus jellegét főleg az mutatta, hogy az egylet csak a politikai fellépést hirdette, hiszen – szólt az érvelés – a gazdasági szervezkedés a liberális burzsoázia jelszava, s ezzel csak félre akarják vezetni a munkásokat. Az Általános Munkássegylet programjának középpontjában az általános választójogért, az egyesülési és gyülekezési szabadságért folytatott harc állott. A megalakulása utáni gyűlésen elfogadott alapító kiáltványában körvonalazták a legfontosabb célokat. Egyértelműen megfogalmazták és kimondták, hogy az Általános Munkássegylet ki akarja vívni „minden törvényes eszközök felhasználása által” a munkásság politikai és polgári jogait, valamint hogy céljuknak a munkásosztály szellemi gyarapítását és anyagi érdekeinek megóvását tekintik. Az Általános Munkássegylet tulajdonképpen csak 1869-ben kezdte meg működését, miután a kormány jóváhagyta az alapszabályokat. Az egylet vezetői – elsősorban Ihrlinger Antal és Kretovics József – szövetséget kerestek a függetlenségi „szélballa”, amely szemben állt a kiegyezéssel és az Andrássy-kormány politikájával. Itt tevékenykedett az agg Táncsics Mihály is, akit az 1869-es választásokon Orosházán képviselővé választottak. Táncsics örömmel fogadta az Általános Munkássegylet vezetőségének közeledési kísérletét, belépett az egyletbe, melynek 1869 júliusában elnökévé választották. Az 1869. január 3-án megindított *Arany Trombita* című polgári radikális lapját júliusban az egylet rendelkezésére bocsátotta. Az Általános Munkássegylet nem hangsúlyozta kellőképpen a gazdasági küzdelmeket, sőt lebecsülte, hiszen a lassalleánusok céltalannak, feleslegesnek minősítették a sztrájkmozgalmat. Ehhez a merev felfogáshoz azonban nem lehetett sokáig ragaszkodni, és az egylet vezetői egyre inkább az Internacionálé irányvonalával értettek egyet, mely szerint a munkásság mindennapi követeléseikért folytatott gazdasági küzdelmet nem szabad lebecsülni, mellékes problémaként kezelni. Ennek szellemében alakultak meg a vidéki fiókegyletek is (Temesvár, Pozsony, Pécs).

1869 augusztusában Horn Ede vezetésével megalakult a Pest-Budai Munkásképző Egylet, mely lényegében a Schulze-Delitzsch-féle nézeteket képviselte, és azokat a munkásokat tömörítette, akik a gazdasági követelések elhanyagolása miatt szembefordultak az Általános Munkássegylettel. Mindkét munkásszervezet megkezdte a küzdelmet a munkásság megnyeréséért. Több nyilvános munkásgyűlést tartottak, ahol egymás hibáit, gyengeségeit igyekeztek kihasználni. „Az új egylet egyáltalán nem zárta ki az önszegélyezés területére irányuló törekvéseket, és hogy ezt a szocialista szellemű munkástömegek előtt igazolja, az eisenachi kongresszus tekintélyével takarózott... bármilyen különösnek is tűnik az első pillanatban, mégis tény az, hogy ebben az újonnan alapított egyletben igen sok szocialista elem is volt” – emlékezett Politzer Zsigmond évekkel később a kezdetekre. Az egylet tevékeny-

ségét nagymértékben segítette Farkas Károly csatlakozása, aki már 1869 óta tagja volt az Internacionálénak. „Nem sokkal az egyesület megalapítása után a szocialisták megsemmisítették a Horn által becsempészett burzsoá literátusokat, és szocialista vizek felé eveztek. A Németországban kifejlődött eisenachi irányzat alátámasztotta az új munkásképző egyesület létjogosultságát” – írta Politzer visszaemlékezésében.

A Munkásképző Egyesület mindenekelőtt arra törekedett, hogy a munkások gazdasági mozgalmait ösztönözze, támogassa, és ennek értelmében állást foglalt a sztrájknak mint önvédelmi eszköznek a jogosultsága mellett. Farkas Károly kezdeményezésére 1869 októberében kimondták az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztár megalakulását. Ez volt a magyarországi munkásság első szociális intézménye. „A Pest-Budai Munkásképző Egyesület alapította az Általános Munkás Beteg- és Rokkant Pénztárt. Alapszabályait az akkori belügyminiszter, Rajner Pál úr 1870. február 26-án jóváhagyta, és az egyesületet 1870. április 30-án megalapították” – írta Farkas Károly 1885-ben készült jelentésében, melyből kitűnik, hogy a kezdeti időszakban a pénztár nem volt önálló intézmény, hanem szervezetileg a Munkásképző Egyesület részét alkotta. Elsősorban azok a munkások szorgalmazták, akik „önsegélyező” elveket vallottak. Megalakítása és működése elé a kormány sem gördített akadályokat, hiszen akkoriban semmiféle szociálpolitikai intézkedést nem terveztek, nem vezettek be, viszont arra számítottak, hogy a kölcsönös segélyezéssel alapuló intézmény tevékenységének engedélyezése majd mérséklően hat a munkásság politikai aktivitására. A pénztár tagjainak száma 1870-ben 750, 1889-ben viszont már 50 529, tehát befolyása nemcsak a fővárosra, hanem – az ún. előhelyek révén (Pozsony, Szombathely, Pécs, Eger, Temesvár, Eszék stb.) – vidékre is kiterjedt. A betegpénztár vezetőségét – elnök, két elnökhelyettes, titkár, jegyzők, gondnokok és a mellettük működő 20-30 tagból álló választmány – nyilvános közgyűlésen választották. A vidéken létesített fiókokat megbízottak vezették, akik állandó kapcsolatban voltak a központtal.

Az intézmény feladata a beteg és rokkant munkások segélyezése volt. Meghatározott heti tagdíj fizetése fejében a munkások ingyenes orvosi kezelést (az orvosok is választás útján kerültek tisztségükbe), ingyen gyógyszert és táppénzt kaptak. A betegpénztár vezetői – Farkas Károly, Rauchmaul Károly, Ihrlinger Antal, Kiss Adolf, Kürschner Jakab, dr. Csillag Zsigmond és mások – tagjai voltak az Általános Munkásegyletnek, majd a Magyarországi Általános Munkáspártnak is. Eből az összefonódásból következett, hogy a betegpénztári fiókok agitációs központokként működtek, a munkásmozgalmi vezetők egy része pedig itt kapott fizetett állást, ami lehetővé tette, hogy „függetlenített funkcionáriusokként” tevékenykedhessenek. A pénztár és a párt kezdetől fogva anyagilag szoros kapcsolatban volt egymással, amit az is mutat, hogy pl. a szocialista sajtó – különösen 1880 után – megfelelő pénzügyi támogatás (heti 120 Ft) fejében rendszeresen közölte a pénztár ki-mutatásait, hirdetéseit.

Az első szocialista lapok

1870. március 15-én Külföldi Viktor „pesti lakos” bejelentette Pest szabad királyi város főpolgármesterének, hogy megalapítják az első magyarországi szocialista közlönyt. „Alulírott egy, a munkások társadalmi s társulati érdekeinek képviselésére, valamint a munkások és szellemi tehetségeinek fejlesztésére irányzott szakközlönyt indít magyar és német kiadásban e cím alatt: *Általános Munkás Újság*. Heti közlöny társadalmi munkásérdek, társulás, ipar, oktatás és mulattatás számára... E testvérlapokat tisztelettel alulírt fogja jegyezni mint kiadótulajdonos és szerkesztő. A szerkesztőhelyiség: Pest, Nagystáció utca 7. sz. 11. ajtó.”

Az *Általános Munkás Újság* (*Allgemeine Arbeiter Zeitung*) 1870. április 3-án látott napvilágot nyolc oldal terjedelemben, *A magyarországi munkáspárt központi közlönye* alcímmel. Ez az alcím ugyan még minden realitást nélkülözött, hiszen munkáspárt még nem volt Magyarországon, de annak a reménynek adott hangot, hogy e lapok is hozzájárulnak ahhoz, hogy rövid időn belül egységes munkáspárt jöjjön létre. A lapalapítók fő feladatuknak tekintették a különféle szervezetek tevékenységének összehangolását.

1870 tavaszán napirendre került a két munkásszervezet egyesülésének kérdése. A tárgyalások azonban egyelőre nem vezettek eredményre. A sikertelenség egyik oka minden bizonnyal a Táncsics-féle emlékirat volt. Táncsics, mint az *Általános Munkásegylet* elnöke, 1870 májusában *A magyarországi kézműipar fejlesztésére nyújtandó államsegély tárgyában* címmel jelentetett meg egy emlékiratot, melyben arra kérte a kormányt, hogy 300 000 Ft segélyt nyújtson az egyetemes országos művelődési és önképző iskola szervezésére. Ez az intézmény – szerinte – a munkásképzés rendszeres fejlesztésével a hazai ipar fejlődésének is hatékony eszköze lenne, és hozzájárulna „az osztályellentétek” csökkenéséhez. Az *Általános Munkás Újság* június 25-i számában a szerkesztőségi cikk élesen bírálta Táncsics magatartását és kifejtette, hogy a munkásmozgalom nem léphet összeköttetésbe a kormánnyal, nem lehet az a célja, hogy alamizsnakunyerálással kísérelje meg az osztályellentétek tompítását. Ezért Táncsics azonnali lemondását követelte. („A *Munkás Újság* talán túllőtt a célon, amikor az agg forradalmárt meggyanúsította azzal, hogy a kormánnyal egyetértésben dolgozik...” – ismerte el visszaemlékezésében Politzer.)

A magyar és a német nyelvű lap többé-kevésbé hasonló, de mégsem azonos tartalommal jelent meg. Egyforma volt a két lap rovatbeosztása: vezércikk, két-három hasábos elvi cikk, mely a szocialista tanításokat magyarázta s a szervezkedéssel vagy a munkásosztály helyzetével foglalkozott, többnyire a szerző nevének feltüntetésével.

Politikamentesség, a politikai jogokért folyó harc megkerülése jellemezte az újság irányvonalát. Egy hamburgi olvasói levél így kritizált: „Hiányzik belőle a politi-

kai és szociális hatalmi eszköz: az általános, egyenlő és közvetlen állami és községi választójog megvalósítására való törekvés.” (*Allgemeine Arbeiter Zeitung*, 1870. május 1.)

Mint ahogyan az első számban megjelent vezércikk ígérte, a szerkesztőség mindvégig nagy figyelmet szentelt a munkáspárt létrehozásának, annál is inkább, mert a lapok fennmaradása szoros összefüggésben állt a párt megalakulásával.

1870 nyarán már mindkét munkásegylet – az Általános Munkásegylet és a Pest-Budai Munkásképző Egylet – tevékenységére az I. Internacionálé szellemisége nyomta rá bélyegét, és a lassalleánus nézetek háttérbe szorultak.

Az Általános Munkásegylet ebben az időben egyre inkább szorgalmazta az együttműködést különböző szakmai egyletekkel. Az úgynevezett szakegyletek egymás után csatlakoztak mint központi szekciók, és a központ pénztárába meghatározott kvótát fizettek be.

Az Andrássy-kormány reális veszélyt látott a két egylet működésében, egyesülési törekvéseiben és elsősorban az Internacionáléval kiépített egyre szorosabb kapcsolatban. Aggodalmát csak növelte az *Általános Munkás Újság* hasábjain napvilágot látott cikkek hangvétele. A lap rendszeresen közölte az Internacionálénak a szocialista mozgalom szempontjából nagyfontosságú kérdésekkel foglalkozó megnyilatkozásait, különböző kiáltványait és felhívásait. Különösen a Munkásképző Egylet működése tűnt veszélyesnek, ezért 1870 decemberében a belügyminiszter feloszlatta az egyletet.

1871. február 5-én *Testvériség (Brüderlichkeit)* címmel megjelenhetett az Általános Munkásegylet első hivatalos orgánuma. A lapot Politzer Zsigmond szerkesztette, és munkatársai közé tartozott a lapkiadás terén kiváló gyakorlattal és tapasztalatokkal rendelkező Külföldi Viktor is.

A Párizsi Kommün leverése után az Internacionálé kezdeményezésére a szocialista munkások egész Európában tiltakozó tömeggyűléseket szerveztek. 1871. június 11-re a pest-budai munkások is nagygyűlést hirdettek meg, a rendőrség azonban nem engedélyezte annak megtartását. Ezért úgy döntöttek, hogy csak egy szűkebb körű „agitációs gyűlést” tartanak, amelyhez nem kellett hatósági engedély. A gyűlést, amelyen Ausztriából érkezett szocialisták – Andreas Scheu, Wenzel Peschan – is részt vettek, a Párizsi Kommün emlékének szentelték. Ez a gyűlés volt 1871-ben az utolsó, tüntetésszámba menő demonstráció, hiszen másnap a vezetőket letartóztatták, és utóbb „hűtlenség” címén emeltek vádat ellenük.

Június 12-én reggel a kormány valóban megtorló intézkedéseket foganatosított. Letartóztatták a bécsi munkásvezetőket, házkutatásokat tartottak a munkásegyletben és a vezetők lakásán, majd megkezdődött a magyar szocialisták előállítása is. Elsők között tartóztatták le Politzert, akinek helyzetét az is súlyosbította, hogy a februári királyellenes kijelentése miatt már eljárás folyt ellene hűtlenség miatt. Június 13-án tartóztatták le az Általános Munkásegylet vezetőségét, tisztségviselőit,

tagjait, többek között Essl Andrást, Farkas Károlyt, Külföldi Viktort, Ihrlinger Antalt, Hollander Jakobot, Rauchmaul Károlyt és másokat. A házkutatások az elfogottak lakásán folytatódtak. Több mint kétezer külföldi szocialistától érkezett levél, kiáltvány, felhívás, újság, ezeken kívül egyleti jelentések, beszámolók, beszédtervezetek kerültek a rendőrség birtokába – egy ládára való bűnjel. Végül is 28 munkásvezető ellen emeltek vádat és folytatták le ellenük a „hűtlenségi pert”.

A per tárgyalását 1872. április 23-án kezdték meg, április 29-én fejezték be, az ítéletet pedig május 1-jén hirdették ki. Bár a kormány mindent megtett, hogy a vádlottakat elítéljék, a bíróság felmentette őket a hűtlenség vádjára alól, mivel nem sikerült bebizonyítani, hogy hazaárulók, s államellenes összeesküvés részesei. A cél tulajdonképpen a szocialista munkásmozgalom megsemmisítése volt. Egyedül Politzer Zsigmondot ítélték el a már említett felség sértés miatt.

Az 1871. évi letartóztatások után gyakorlatilag megszűnt az Általános Munkás-egylet működése. Habár a bíróság a hűtlenségi perben a vádlottakat felmentette, a kormány lehetetlenné tette az egylet működését, és megakadályozta az újjászervezési kísérletet. A hatóságok a szakmai szervezetek működését is igyekeztek lehetetlenné tenni. Az Internacionálé szekciójának tevékenységét azonban nem tudták meggátolni, Farkas Károly és munkatársai továbbra is kapcsolatban maradtak a nemzetközi munkásmozgalommal. Farkas Károly részt vett a hágai kongresszuson, ahol megemlékeztek az Általános Munkás-egylet elleni rendőrségi akciókról és a hűtlenségi perről is. Ezt követően került közvetlen összeköttetésbe a magyar munkásmozgalommal Frankel Leó, aki 1871 augusztusától mint Ausztria–Magyarország levelező titkára, tagja volt az Internacionálénak. Az ő intenciói és a hágai kongresszus útmutatásai alapján látott hozzá Farkas, Külföldi, Ihrlinger, Essl és Kaczander a legális munka megújításához és első lépésként a magyarországi szocialista munkássajtó felélesztéséhez.

1872 decemberében bejelentették, hogy *Munkás Heti Krónika*, illetve *Arbeiter Wochen Chronik* címen munkáslapot kívánnak megjelentetni. Az első szám 1873. január 5-én látott napvilágot, ezzel a cím alatti megjegyzéssel: *Társadalomgazdasági néplap. A magyarországi munkáspárt közlönye*. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy a szerkesztők terve a magyarországi munkásság új, szocialista szervezetének megteremtése. E lapok szerkesztősége bizonyos értelemben az ország szocialista mozgalmának központja lett, de inkább csak propagandaközpont, a vidékkel csak az Általános Munkás Beteg és Rokkant Pénztár előhelyei révén volt kapcsolata. A lapok rendszeresen beszámoltak a nemzetközi szocialista mozgalom eseményeiről, de főleg a munkások legfontosabb problémáival és közvetlen feladataival foglalkoztak.

2. Az első szocialista párt Magyarországon

Pártalapítási kísérletek

A munkáslapok hasábjain 1873. március 16-án megjelent a híradás: „Az 1868-iki párt újból szervezkedni fog!” 1873. március 23-án a Beleznay-kertben népgyűlést tartottak azzal a céllal, hogy újjáalakítsák az 1868-ban Pesten és Magyarország több nagyobb városában alapított munkáspártot, és megválasszák az ideiglenes központi választmányt. A gyűlés kimondta a Magyarországi Munkáspárt megalakulását. Elnöke Ihrlinger Antal, titkára Külföldi Viktor lett, és a központi választmányba bekerült Farkas Károly, Rauchmaul Károly és Essl András is. A taglétszám a becslések szerint 2000-3000 fő volt. A párt újjászervezése azonban nem valósulhatott meg, mert a belügyminiszter 1873. április 25-én betiltotta, és a központi választmány megválasztását is érvénytelennek nyilvánította. A *Munkás Heti Krónika* május 18-i száma megállapítja: „A magyarországi munkáspárt f. hó 10-én feloszlottnak nyilváníttatott.” A vezetőség a továbbiakban illegálisan tevékenykedett, fenntartva a pártsajtót és a nyomdát. A lapok szerkesztője ekkor Madarász János nyomdász volt, de a lapokat valójában Ihrlinger állította össze, a kiadóhivatal munkáját pedig Farkas Károly látta el.

Az 1870-es évek közepétől a fővárosban megnövekedett a csak magyarul tudó munkások száma, akik vidékről vándoroltak fel munkát keresni. A mozgalom vezetői – a jórészt német anyanyelvűek (Farkas, Ihrlinger, Essl) – e folyamatra nem figyeltek fel időben, és nem fordítottak kellő gondot a magyarul jól beszélő, tehetséges szónokok, agitátorok kiválasztására és képzésére.

Amikor Frankel Leó 1876 februárjában hazatért és újra bekapcsolódott a fővárosi mozgalomba, még nem sejtette, hogy az egységes párt létrehozása helyett – amire már jó néhány éve vártak – két, egymással szemben álló, rivalizáló párt fog megalakulni.

Frankel azt javasolta, hogy a párt újjászervezését egy illegális párthálózat kiépítésével segítsék elő. Külföldi a legális egyleti forma mellett állt ki. Frankel nem elenezte az egyletek tevékenységét, de azokat nem azonosította a párttal, és inkább a legális és az illegális munka kombinációjának volt a híve. Külföldi Vikornak az volt a meggyőződése, hogy a munkásokat világnézeti-politikai álláspontjukra való tekintet nélkül egy pártba kell tömöríteni; nem szociáldemokrata pártot, hanem előbb a főként gazdasági követelésekért síkraszálló, általános programmal rendelkező munkáspártot kell alakítani. E koncepciónak volt a következménye, hogy pártjához főleg a függetlenségek befolyása alá került munkások csatlakoztak. A pártot olyan tömegszervezetnek tekintette, ahol a mozgalomtól addig tömegeiben távol

maradt, a függetlenségi ellenzék befolyása alatt álló magyar munkások szervezkedhetnek.

Külföldi és Frankel álláspontja nem közeledett egymáshoz. Ennek az lett a következménye, hogy Frankel javaslatára Külföldit, Cserny Józsefet, Kátser Flórentet és Balogh Lászlót kizárták a párt funkcióit betöltő lapszervezetből.

Külföldi Viktor 1877 májusában *Népszava* és *Volksstimme* címmel olyan szellemiségű lapokat jelentetett meg, melyekkel megteremtette – egyelőre szintén lapszervezet formájában – a magyar munkáspárt kereteit. A párt szervezése során kapcsolatot keresett Csorba Gézával, Táncsics vejével. Sikerült is megnyernie őt a *Népszava* munkatársának, annak ellenére, hogy Csorba korábban a *Munkás Heti Krónikába* írt cikkeket. Publikációiban elsősorban az értelmiség és a munkássz-tály szövetségének kérdéseivel foglalkozott, de jelentek meg írásai a nők egyenjogúsításáról is. Csorba szívesen támogatta Külföldit a magyar munkások szervezésére irányuló törekvésében, hiszen fő célja volt „a munkásmozgalomnak magyar jelleget adni.”

Frankel Leó, aki 1876. október 10-e óta az *Arbeiter Wochen Chronik* egyik szerkesztője volt, munkatársaival együtt egységes munkáspárt alakítására törekedett. Azt a polgári demokratikus követelményt – általános, titkos választójog – helyezte előtérbe, amely ellen a hatóságok sem emelhetek szót. Világosan látta, hogy „az általános választójog csak a szocialista követelések megvalósításának egyik eszköze”, és az ország demokratizálásának, a munkásság szervezkedésének egyik hatékony tényezője. Az 1877 decemberében tartott munkásgyűlésen híveivel együtt elhatározták, hogy összehívják az első magyarországi munkáskongresszust. Az 1878. április 21–22-én tartott kongresszuson kimondták a Nemválasztók Pártjának megalakulását. Határozatot hoztak az általános választójogért indítandó harcról és kimondták, hogy a párt azokat a képviselőjelölteket támogatja a parlamenti választásokon, akik kötelezik magukat az általános választójogért folytatandó küzdelemre. Májusban választójogi petíciót nyújtottak be az országgyűléshez, kapcsolatba léptek a Függetlenségi és 48-as párt demokratikus érzelmű képviselőivel, és közös harcot indítottak az egyesülési jogért és a sajtószabadságért. Válaszul Frankelék pártalakítására, 1878. június 9–10-re Külföldi Viktor is kongresszust hívott össze és külön pártot alapított, Magyarországi Munkáspárt néven.

A két pártnak számos közös követelése volt, hiszen a Magyarországi Munkáspárt is határozatban követelte az általános választójogot és a polgári demokratikus szabadságjogokat. Ugyanakkor a két „frakció” között – a személyi ellentéteken kívül – tényleges politikai különbségek is voltak. Frankel zárt politikai pártot akart, amely az Internacionálé határozataihoz igazodik; Külföldi ezzel szemben megengedhetőnek tartotta a különböző, de antikapitalista nézeteket valló egyének csatlakozását. Külföldiek nagyobb gondot fordítottak a munkásság gazdasági követelé-

seire, s a 10 órás munkanap, a munkásbiztosítás bevezetését, a nők és férfiak egyenlő bérezését akarták elérni.

A Magyarországi Munkáspárt soraiban a magyar munkások mellett szép számmal voltak magyarországi születésű vagy bevándorolt németek, csehek és szlovákok. A magyar munkások az Óbudai Általános Munkásegyletben, az asztalosok, a szabók és a sütők szakegyletében tömörültek, míg a cipészek szakegyletének aktív, a kongresszuson is szereplő vezetőgárdája néhány kivétellel német volt. A párton belül meglevő és könnyen elhatárolható két csoportot illetve irányzatot nagyon vékony szál kötött össze: a Nemválasztók Pártjával szembeni ellenérzés és harc. A radikálisabbnak tekinthető irányzat képviselői (Külföldi, Heckmann István, Horváth János) e küzdelemhez a sajtóban közzétett cikkek, levelek segítségével próbálták megnyerni az ausztriai szocialisták támogatását.

Az osztrák szocialisták központi orgánumának, a *Gleichheit*nek a szerkesztősége a párton belüli ellentétek kibontakozásakor a lap hasábjain helyet adott a különböző véleményeknek. Amikor azonban kiderült, hogy ez a magatartás a mozgalom kettészakadásához vezet, a viszály elsimítására és megegyezésre szólította fel a két tábor híveit. A *Gleichheit* örökébe lépő *Der Sozialist* 1878 októberében Horváth Jánosnak, a magyarországi cipészek egylete vezetőjének küldött üzenetében határozottan leszögezte: „Nem avatkozunk bele a magyar szociáldemokrácia belső viszálykodásába ...” A későbbiekben a Külföldi vezette csoport gyűléseiről, különös tekintettel a cipészek szakegyletének életéről, fejlődéséről, szinte kizárólag a bécsi *Schuhmacher Fachblatt* közölt tudósításokat.

Így 1879-re a Külföldi által létrehozott laza pártalakulat, a Magyarországi Munkáspárt egyre inkább elszigetelődött, elveszítette bázisát, és fokozatosan szétesett. Ebben a helyzetben újra és egyre sürgetőbben vetődött fel a pártegység kérdése.

A Magyarországi Általános Munkáspárt megalakulása és tevékenysége

1879 őszén a Magyarországi Munkáspárt vezetői azt javasolták, hogy kezdjenek tárgyalásokat a két párt egyesítésének előkészítésére. 1880. január 11-én aláírták a megegyezési határozatot, mely kimondta, hogy a két párt egy párttá egyesül Magyarországi Szociáldemokratikus Párt elnevezéssel, programot dolgoznak ki a kongresszusra, a négy pártlapból pedig csak kettő marad meg az egyesülés után: a *Népszava*, amely felvette a *Munkás Heti Krónika* számozását (főszerkesztője Kászonyi Dániel, főmunkatársa pedig Csorba Géza lett), valamint az *Arbeiter Wochen Chronik* Frankel Leó főszerkesztésében. Az 1880. május 16–17-én megtartott első szocialista kongresszuson tehát a Nemválasztók Pártja és a Magyarországi Munkáspárt Magyarországi Általános Munkáspárt néven egyesült, ugyanis a

hatóságok nem engedélyezték a szociáldemokrata elnevezést. A párt nem választhatott vezetőséget sem, így ezt a funkciót kezdetben a kongresszus elnöksége (Csillag, Csorba, Frankel) látta el, viszont működését a kormány engedélyezte, és ezzel létrejött az első legális, politikai jellegű önálló munkáspárt.

A Frankel Leó közreműködésével és útmutatásai alapján készült pártprogram az 1875-ös gothai program erőteljes hatását tükrözi, figyelembe véve annak marxi bírálatait is. Legfontosabb követeléseik között szerepel a termelési eszközök „társadalmi tulajdonná alakítása”, a bér munkarendszer eltörlése, a politikai szabadságjogok elismerése (általános választójog, egyesülési, szólás- és sajtószabadság, az egyház és az állam szétválasztása), valamint gazdasági és szociális jellegű intézkedések bevezetése (napi 10 órás munkaidő, vasárnapi munkaszünet, a 14 éven aluliak munkavállalásának eltiltása, munkásvédelmi törvények, progresszív adórendszer stb.). A dokumentum tehát számos polgári demokratikus követelést is tartalmazott, jelezve, hogy Frankel nagy jelentőséget tulajdonított a polgári demokratikus viszonyok megteremtésének.

Az 1880-as pártalakító kongresszus után a párt kezdeti tevékenysége eredményesnek látszott. Sikereket értek el a munkások gazdasági jellegű követeléseiben, jó kapcsolatot alakítottak ki a parlamenti ellenzék egyes képviselőivel a választójogi küzdelemben, és hozzáfogtak a párt szervezeti kiépítéséhez is. A vezetőség tag-sági kártyát bocsátott ki, a tagdíjak befizetését pártadóbélyegekkel igazolták.

A nyolcvanas évek magyarországi szociáldemokráciájának fejlődéséhez nem kedveztek az objektív körülmények. Az ipari fejlődés lelassulása, a konzervatív kormányok szociáldemokrata-ellenessége, a rendőrség korlátozó intézkedései hatására a nemzetközi munkásmozgalomban is bizonyos szélcsend következett be.

A Tisza Kálmán vezette kormányzatra, mely magát liberálisnak tartotta, szintén az volt jellemző, hogy a szociáldemokrata mozgalmat, illetve a Magyarországi Általános Munkáspárt aktív tevékenységét nagyon is kevésbé tolerálta. 1880 őszén Frankel Leó ellen sajtópert indítottak és másfél évi fegyházra ítélték, megfosztva ezzel a pártot attól a személytől, aki világosan látta Magyarország sajátos helyzetét, az ebből adódó tennivalókat, és aki szoros kapcsolatban állt a nemzetközi munkásmozgalom vezetőivel.

1881 augusztusában, tehát már Frankel távollétében tartották meg a Magyarországi Általános Munkáspárt második kongresszusát. A felszólalók (Csillag, Kürschner, Ihrlinger) egyértelműen utaltak arra, hogy a párt kezdeti sikerei megtorpanóban vannak, aminek okát a hatósági korlátozásokra és a párton belüli nézetkülönbségekre vezették vissza. A „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jegyében a munkásokat fokozott szervezkedésre és bérharcokra hívták fel. A gazdasági helyzet azonban nem kedvezett a béremelésért és a munkaidő-csökkentésért szervezett megmozdulásoknak. A sztrájkok és munkabeszüntetések nem voltak eredményesek, és még a megtorló intézkedések sem maradtak el.

A párt vezetőinek egy része világosan látta, hogy a munkaviszonyok javulását csak szakszervezetek (szakegyletek) létrehozásával, illetve megerősítésével lehet elérni. A már működő egyletek tevékenységét nehezítette, eredményességét csökkentette az az 1875-ös belügyminiszteri rendelet, mely megtiltotta a politizálást, a bérharcok szervezését, támogatását, és csak az önképzést és a betegsegélyezést engedélyezte, így a tulajdonképpeni szakszervezeti munka illegálisan, pontosabban féllegálisan folyt. Az egyletek szociáldemokrata érzelmű munkásai vettek részt a népgyűléseken, kongresszusokon, ők alkották a párt tömegbázisát. A pártvezetőség ennek tudatában igyekezett kialakítani azokat a szervezeti formákat, amelyek a párt- és szakmai szervezetek rendszeres kapcsolatát biztosították. Ennek érdekében 1883 végén elhatározták a Budapesti Munkáskör megszervezését, melyet olyan bizalmi testületnek, központi agitációs fórumnak szántak, ahova a munkások bejárnak, meghallgatják a mozgalom vezetőit, és „eligazítást” kapnak. Az 1883. december 5-én jóváhagyott alapszabályok természetesen csak az önképzésre szorítkozhattak, a valódi célkitűzések rejtve maradtak. A *Népszava* az 1884 januárjától ténylegesen tevékenykedő Budapesti Munkáskör feladatát a munkások művelésében, az anarchista eszmék ellensúlyozásában jelölte meg.

A Magyarországi Általános Munkáspárton belül – az osztrák és a német pártokhoz hasonlóan – az 1880-as években több áramlat alakult ki, és Frankel letartóztatása, majd kiszabadulását követő távozása után, újra előtérbe kerültek a személyi ellentétek. Már 1881 elején ismét megbomlott a mozgalom egysége. A pártban felléptek a baloldali ellenzékiek, akik megalkuvással vádolták a pártvezetőséget, magukat pedig radikális szocialistának vallották. Voltak köztük, akik korábban a Külföldi vezette Magyarországi Munkáspárt vezetői közé tartoztak. Elsősorban a cipészegylet keretei között működtek, de számos szabó és asztalos is volt köztük. A „radikálisok” jelentkezésének nemcsak hazai, hanem nemzetközi háttere is volt. Tevékenységükre főleg a német és az ausztriai munkásmozgalomban működő, a nyolcvanas évek elején Londonban élő, valamikori szociáldemokrata Johann Most anarchista nézetei hatottak. Most *Freiheit* címmel német nyelvű hetilapot adott ki 1879-től, s benne az egyéni terrort, a direkt akciókat és az antiparlamentarizmust népszerűsítette. A *Freiheit* és a Bécsben kiadott *Die Zukunft* című anarchista lapok Magyarországra is eljutottak. Bismarck kancellár Németországban 1878-ban bevezette az ún. kivételes törvényt, Ausztriában pedig az anarchisták ellen foganatosítottak szigorított intézkedéseket. Mindez a polarizálódás irányába terelte a munkásmozgalmakat, és e rendszabályok következtében egyre több „forradalmi” nézeteket valló munkás kényszerült Magyarországon munkát vállalni. Az anarchizmus réme – úgy tűnt – a monarchia egész területén felütötte a fejét.

A Magyarországi Általános Munkáspárt belső ellenzékeként szerveződő „radikálisok” 1881 márciusában levelet juttattak el Most *Freiheit* című lapjához, amelyben a párt taktikáját és megalkuvó vezetőit támadták. E levélről, pontosabban ti-

zenegy aláírójának (Práger Ármin, Heckmann István, Braun Lipót, Nagy Ágoston stb.) a pártból való kizárásától számítható a csoport önállósulása. Az ellenzék 1881 őszétől illegális pártszervezetet alapított, melyet a rendőrség szociál-forradalmi, szociál-anarchista pártnak nevezett.

A „radikálisok” 1882 januárjától német nyelvű pártlapok kiadásával (*Der Sozialist*, *Der Kommunist*, *Volkswille*) kísérleteztek. Mozgalmuk jelentőségét mutatja, hogy a *Der Sozialist* 5000 példányban jelent meg. (Igaz, ennek egy részét a velük szoros kapcsolatban álló bécsi radikálisoknak szállították.) Hamarosan házkutatások, sajtóperek, börtönbüntetések bénították meg az egyébként árnyalatokban egymástól is különböző lapok működését. A megbénított lapok helyett 1883 márciusában megindították a legjelentősebb vállalkozásnak bizonyuló *Népakarát* című pártlapjukat, melynek arculatát a szerkesztő, Szalay András határozta meg. A német nyelvű testvérnap, a *Radikal* szerkesztője Práger Ármin lett. A két lap szerves folytatása volt az 1882-ben indított újságoknak, nemcsak a szerkesztők személyét, hanem politikai irányvonalát tekintve is.

A törvényes utat választó pártvezetés elzárkózott az ellenzékkel való kibéküléstől, és a *Népszavában* nyíltan anarchistáknak, illetve „szájhősöknek” nevezte a pártot bírálókat. Az Ihrlinger, Csillag, Kürschner vezette párt mérsékelt politikát folytatott, elsősorban felvilágosító és szervezőmunkát végzett, és az anarchista megmozdulásokat kilátástalannak ítélte. 1883-ban, amint erre oly sokszor hivatkoztak, Apponyi Albert előtt azt hangoztatták, hogy „a Magyarországi Általános Munkáspárt semminemű internacionális összeköttetéssel nem bír, hanem tisztán magyar, hazafias alapon áll, és a törekvéseinek valósítását a magyar állampolgári kötelességek és jogok körén belül keresi.”

1884. január 31-én Bécsben is életbe léptették a szocialisták ellen a kivételes törvényeket, melynek hatására Tisza Kálmán belügyminiszter február 24-én kelt rendeletében kimondta, hogy a Bécsből Magyarországra érkező anarchistákat és szocialistákat ki kell utasítani az ország területéről, kivéve a magyarországi illetőségűeket, akikre a kiutasítás csak akkor vonatkozik, ha nincs foglalkozásuk, vagy ha a mozgalom tevékeny tagjai. A rendelet nyomán a budapesti rendőrség újult erővel csapott le a szervezett munkásokra. 1884. március 13-án Thaisz Elek letartóztatta a budapesti radikálisok 36 képviselőjét, akik közül 15-öt bíróság elé állítottak, a többi kiutasították az országból. A rendőrség ezzel ki is pusztította a „forradalmi anarchistákat” Magyarországon, és azok többé nem tudtak önálló pártot alakítani.

Az ellenzéki szervezkedések megbénítása után a Magyarországi Általános Munkáspárt a szűk, legalitás szabta korlátok között működött tovább, s mérsékelt politikát folytatott. Vezetői követelték az általános titkos választójogot, az egyesülési és gyülekezési jogot, a sajtószabadságot, valamint szociálpolitikai intézkedéseket (magasabb bér, napi 10 órás munkaidő, munkásbiztosítás). A párt támo-

gatta a bérmozgalmakat, és feladatának tekintette a kis- és középbirtokos parasztság, valamint az agrárproletariátus védelmét is. (1884-ben pl. a *Népszava* akciót indított annak érdekében, hogy az új ipartörvény kidolgozása során a kormány vegye figyelembe az 1880-as pártprogramban megfogalmazott célkitűzéseket, de hiába.)

Az 1880-as évek második felében a párt életében és tevékenységében nem következett be lényegi politikai fordulat. Az évente rendszeresen megtartott népgyűléseken, amelyekről a *Népszava* mindig részletesen beszámolt, a korábbi követeléseket hangoztatták. Több esetben kérvénnyel fordultak a kormányhoz, munkásvédelmi intézkedéseket követelve, melyeknek természetesen semmi eredménye nem lett.

1887. április 10–11-én, 313 küldött részvételével tartották meg a Magyarországi Általános Munkáspárt harmadik (egyben utolsó) kongresszusát. Megismételték a korábban is hangoztatott politikai és gazdasági követeléseket, s új elemként állást foglaltak a betegpénztárral kapcsolatban. A vezetőség azt javasolta, s a résztvevők el is fogadták, hogy minden munkás lépjen be az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztárba, valamint hogy az állam, illetve a kormány nyújtson rendszeres évi támogatást a pénztárnak. (A kongresszus jegyzőkönyve szerint a nyomdászegylet képviselői nem értettek egyet az elfogadott határozatokkal.) A párt munkáját a vezetőség eredményesnek minősítette.

A kongresszus után az ellenzékiek hangja újból megerősödött, élesen bírálták a pártvezetőséget, elsősorban Ihrlinger Antalt. A különféle szakegyletekben tevékenykedő, hatékonyabb politikát sürgető ellenzékiek sztrájkra hívtak fel, szervezkedtek stb. 1888 elejétől több kísérletet tettek – összejöveteleken, a sajtóban (*Typographia*, *Reform*, *Asztalos*) megjelenő cikkek formájában, valamint Engelmann Pál bekapcsolódásával – az ellenzéki szervezkedés összefogására.

3. Fordulat a nyolcvanas évek végén: az MSZDP megalakulása

1888–1889 fordulóján a magyarországi munkásmozgalomra mindig is jelentős hatást gyakorló ausztriai szociáldemokrácia Hainfeldben, Victor Adler vezetésével megtartott kongresszusán rendezte sorait, megszüntette a mozgalom belső széttagoltságát, és megalapította Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártját. Az elfogadott *Elvi nyilatkozat* később a magyar párt tevékenységére is rányomta bélyegét.

A nyolcvanas évek végén a nagyméretű ipari fejlődés és a gazdasági fellendülés a munkásság létszámának igen gyors növekedésével járt. Megszaporodtak a bérmozgalmak és a sztrájkok, megélénkült a szakszervezetek tevékenysége. Az európai, meglehetősen konzervatív kormányok intézkedéseiben és ennek hatására a nemzetközi munkásmozgalomban is lényeges változások történtek. Az uralkodó körök politikájának liberalizálódásával egyre inkább előtérbe került a munkáskérdés, szociális reformokat vezettek be, és egymás után alakultak, erősödtek meg a szociáldemokrata pártok. Mindez lehetővé tette egy új nemzetközi munkásszervezet összehívását, hogy tisztázzák az elvi kérdéseket, összehangolják a munkáspártok politikáját, szorgalmazza a szociáldemokrata pártok tömegpárttá fejlesztését, és munkásvédő törvények meghozatalára késztesse a kormányokat.

1889. július 14-én Párizsban, a Bastille lerombolásának 100. évfordulóján összegyűltek húsz ország szocialistáinak képviselői, hogy megalakítsák a II. Internacionálét. A Magyarországi Általános Munkáspárt küldöttei is megjelentek, hogy beszámoljanak a mozgalom helyzetéről. Bár hivatalosan csak Ihrlinger Antalt tekintették a párt küldöttének, Magyarországot rajta kívül ketten képviselték: az évek óta külföldön élő Frankel Leó és Julius Popp, az osztrák szociáldemokrata párt elnökségi tagja, akit ezzel a budapesti cipészegylet pártellenzéki vezetői, Poór Árpád és Czinder Károly bíztak meg. Ihrlinger felszólalásában meglehetősen rózsás képet festett a párt tevékenységéről. Elhanyagolható, illetve már megoldott problémaként beszélt a párton belüli nézeteltérésekről, megemlítette és pozitívként értékelte a polgári pártokkal való együttműködést, a szakszervezetekben és vidéken végzett munkát. Még csak nem is utalt a párt, illetve a mozgalom életében bekövetkezett megtorpanásra, és igyekezett elkendőzni a visszaesés okait. Julius Popp azonnal reflektált az elhangzottakra, több vonatkozásban cáfolta Ihrlinger állításait, sőt keményen bírálta a párt „opportunistá”, „gyakran kompromisszumokra hajló” politikáját és megalkuvó vezetőit. A magyarországi helyzetről tehát két, ellentétes tartalmú felszólalás hangzott el. A kongresszus azonban nem foglalt állást az ügyben, viszont megbízta Frankelt, Victor Adlert és Wilhelm

Liebknecetet, hogy tisztázzák a helyzetet, kísérik nagyobb figyelemmel a párt tevékenységét, és amennyiben szükséges, segítsenek levonni a megfelelő konzekvenciákat. (Az osztrák párt valószínűleg itt kapott felhatalmazást a magyar párt feletti jövőbeni bábáskodásra.)

A Párizsban történekről a hetente megjelenő *Népszava* tájékoztatta olvasóit. Ismertette a hozzászólásokat, az egyes kérdések körül kialakult vitákat, az elfogadott határozatokat, a magyar párttal kapcsolatos problémákat azonban elhallgatta. Ez egyértelműen azt mutatta, hogy a pártvezetés nem kíván vagy egyedül nem képes változtatni az addigi politikáján. Nem tudott lemondani a betegpénztárral való szoros együttműködésről, ragaszkodott a megszokott és kiépített szervezeti keretekhez, és külső segítség nélkül – úgy tűnt – nem sikerül végrehajtani a párizsi kongresszus legfontosabb határozatát, a párt tömegpárttá fejlesztését.

Az osztrák szociáldemokrata párt vezetősége (Adler, Popp, Pokorny) 1889. szeptember 15-re, Pozsonyba összehívta Ausztria és Magyarország szocialistáit, hogy a II. Internacionálé határozatainak szellemében megbeszéljék az aktuális tennivalókat. Adler, látva, hogy a magyar munkáspárton belül a helyzet változatlan, a Párizsban kapott megbízás birtokában a munkáspárt vezetői (Csillag, Kürschner, Ihrlinger, Rauchmaul) mellett meghívta a tanácskozássra az osztrák párt bizalmát élvező és a megújítás szándékát egyértelműen képviselő Engelman Pált is.

A pozsonyi értekezleten alaposan megbírálták a magyar pártot, vezetőségét elmarasztalták, és gyökeres változtatásra szólították fel. 1889 őszén az elfogadott határozatok értelmében megkezdődött a párt újjászervezése, melynek első lépése az volt, hogy Ihrlinger Antalt eltávolították a vezetőségből, és helyét Engelman Pál vette át. Stern Simon és Jászai Samu belépésével változás történt a pártlapok életében is. A lapok keményebben bírálták a kormány politikáját, véleményt nyilvánítottak aktuális politikai kérdésekben, és a betegpénztárral kapcsolatos kimutatások, jelentések fokozatosan kiszorultak a *Népszava* hasábjairól. Megindult a betegpénztárról való leválás folyamata, és ezzel egy időben a párt tevékenysége lényegesen megváltozott, egyre önállóbbá vált.

A váltáshoz hozzájárult az ország gazdasági életében bekövetkezett pozitív változás is. A nagyméretű ipari fejlődés ellenére ugyanis Magyarországon sem javult a munkások anyagi, szociális helyzete, és ez fokozta az elégedetlenségüket. A korábbi szórványos és elszigetelt, többnyire sikertelen munkabeszüntetések helyett – a párt agitációs tevékenységének köszönhetően – a béremelésért és a munkaidő csökkentésért szervezett sztrájkok rendszeresebbé váltak, részleges eredményeket is elértek, és nemcsak a főváros területére koncentráálódtak.

A megújított pártvezetés jó érzékkel ismerte fel, hogy a szakmai szervezetek segítsége nélkül egyedül képtelen eredményeket elérni a bérharcokban, ezért az egyik legfontosabb feladatnak tekintette a szakszervezeti, illetve szakszervezeti mozgalom mind szélesebb kiépítését, megerősítését és továbbfejlesztését. A modern,

politikai célokat is kitűző szakmai szervezetek létrejötte tehát egyértelműen a Magyarországi Általános Munkáspártnak köszönhető.

A párt vezetői a Párizsban elfogadott határozatok értelmében már 1889 végén hozzáláttak, hogy előkészítsék az első május elseje méltó megünneplését. Nagyarányú agitációt folytattak, s a fővárosban és vidéken is népgyűléseket tartottak; a szónokok a polgári demokratikus követelések mellett a mind teljesebb körű szociális intézkedések bevezetését sürgették a munkások számára is.

A munkaszünettel egybekötött, hatóságilag engedélyezett május elsejei demonstráción a fővárosban több mint félszázezer ember vett részt. A felvonulás legfontosabb jelszavait – a 8 órás munkaidő, a vasárnapi munkaszünet és más szociálpolitikai reformok követelését – a nagygyűlés szónokai, Csillag, Kürschner, Engelmann is hangsúlyozták. Az ország különböző nagyvárosaiban, elsősorban ahol a betegpénztárnak előhelyei voltak, szintén tartottak felvonulásokat és gyűléseket. Mindez az új pártvezetőség munkájának eredményességét bizonyította, amely egyúttal hozzájárult a munkáspárt befolyásának és tekintélyének növekedéséhez, a bizalom erősödéséhez.

1890 nyarán felvetődött a gondolat, hogy rendezzék meg a Magyarországi Általános Munkáspárt soron következő és a párt újjáalakítására hivatott kongresszusát. Az őszi előkészítő tárgyalásokon úgy döntöttek, hogy a küldötteket a szakszervezetek által szervezett nyilvános gyűléseken fogják megválasztani és megbízólevéllel ellátni. Ez a gyakorlati lépés is azt mutatta, hogy a párt tevékenysége jelentős részben a szakmai egyesületekre épült, hiszen nem léteztek külön politikai szervezetek. A kongresszust „a magyarországi szociáldemokratikus munkáspárt nyilvános pártgyűlése”-ként hívták össze, ezzel is jelezve és a névcserével kifejezve a változtatás komoly szándékát.

A munkáspárt sorrendben negyedik és egyúttal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első, azaz alakuló kongresszusát 1890. december 7–8-án tartották meg. A 87 fővárosi és 34 vidéki küldött mellett megjelent az ausztriai szociáldemokrata párt két vezetőségi tagja, Popp és Pokorny is. Kürschner és Engelmann rövid beszámolóját az új program, a párt alapelveit és legfontosabb feladatait tartalmazó *Elvi nyilatkozat* egyhangú elfogadása követte; a nyilatkozat tartalmilag többé-kevésbé azonos volt a hainfeldi *Elvi nyilatkozattal*. Követelte az általános polgári demokratikus jogok meghonosítását, a munkásvédő törvények bevezetését, az ingyenes oktatást, az állandó hadsereg megszüntetését és helyette a nép felfegyverzését. Az *Elvi nyilatkozat* meghirdette a nyílt politikai harcot, hiszen kimondta, hogy a párt „a proletárság osztályérdekét mindenkor képviseli”. A vitában felszólalók elsősorban nem a távlati célokkal foglalkoztak, hanem az aktuális feladatok megtárgyalására helyezték a hangsúlyt (a mezőgazdasági munkásság helyzete, szakmai szervezkedés, érdekvédelem, gazdasági harc szervezése, pártsajtó, szaklapok).

A kongresszus kimondta, hogy a párt neve Magyarországi Szociáldemokrata Párt; hasonló nevet már tíz évvel korábban is szerettek volna, de a hatóság akkor nem engedélyezte. Nem beszélhetünk tehát teljesen új párt megalakulásáról, hiszen a már 1880 óta tevékenykedő munkáspárt jó hagyományainak folytatásaképpen deklarálta célkitűzéseit. A szervezeti szabályzat kérdésével nem foglalkoztak, de kimondták, hogy a párt tagjai az agitáció és a szervezés költségeire kötelesek havi 5 krajcárt befizetni. Határozat mondta ki a szakmai elvekre, s nem a betegpénztár előhelyeire épülő szakegyleti szervezés elsőrendű fontosságát.

A kongresszus nem választott vezetőséget, hanem a régi gyakorlatnak megfelelően a kongresszus elnökségét bízta meg az ügyek irányításával. Formálisan az Általános Munkáspárt régi vezetősége – kiegészülve Engelmann Pállal – megmaradt tisztségében. A kongresszus eszmeileg és politikailag megteremtette az önálló, szocialista tömegpárt alapjait.

II.

A szociáldemokrata párt alapelvei és szervezeti működése (1890–1948)

1. Programok és program jellegű határozatok

Alapelvek – nemzetközi körülmények

Az 1890-ben alakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak két programja volt: az 1890-es *Elvi nyilatkozat*, amely az osztrák szociáldemokrácia deklarációját követte, és az 1903-as pártprogram, amely a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) 1891-es erfurti programjára épült és formálisan 1948-ig volt érvényben. Mindkét dokumentum a II. Internacionálé szocialista, szociáldemokrata pártjainak a 19. századi kapitalizmus döntően Marxtól eredő elemzésére és bírálatára épült. Ez nem jelentette a szociáldemokrácia és a marxizmus azonosságát; a szociáldemokrata pártok többségében a marxi eszmerendszer más politikai-filozófiai nézetei, felfogások érvényesülése mellett dominált. Az MSZDP mind programjában, mind politikai állásfoglalásaiban, agitációjában képviselte a szocialista eszmeiséget, a munkavállalók érdekeinek védelmét.

Az új pártprogram kidolgozását indokolta, hogy az ausztriai szociáldemokrata párt a hainfeldi *Elvi nyilatkozat* helyett 1901-ben, Bécsben új pártprogramot fogadott el. Ez a pártprogram már számolt a kapitalista fejlődés néhány jelenségének Eduard Bernstein által adott újszerű elemzésével (gondolunk itt az elnyomorodási elmélet kritikájára, a társadalmi-politikai reformok jelentőségére, az állami szociálpolitika elemeinek megjelenésére több országban). A program körül Karl Kautsky és Victor Adler között jelentős elméleti vita folyt, lényegében a nemzetközi szociáldemokrácia ún. revizionizmus-vitájának részeként. A magyarországi párt ebbe a vitába közvetlenül nem kapcsolódott be, hanem a távlatos elméleti kérdésekben a

Bebel–Kautsky nevével jelzett Németországi Szociáldemokrata Párt felfogását osztotta.

Az új pártprogram kidolgozását az MSZDP 1902. évi IX. kongresszusa határozta el. (Az 1900-ban kizárt, illetve kivált Mezőfi Vilmos vezette Újjászervezett Szociáldemokrata Párt is hivatalosan az *Elvi nyilatkozatot* vette át, noha program jellegű határozataiban mind gyakrabban eltért tőle.) A felállított programbizottság – Bokányi Dezső, Csizmadia Sándor, Garami Ernő, dr. Goldner Adolf, Groszmann Miksa, Weltner Jakab – 1902 nyarán látott munkához. Garami Ernő dolgozta ki a tervezetet, melyet a bizottság 22 ülésen vitatott meg, majd 1903 februárjában közzétett a *Népszavában*. Összehasonlítás céljából hat ország pártjának pártprogramját vagy program jellegű nyilatkozatát is nyilvánosságra hozták. A programtervezethez beérkezett javaslatok nem érintettek lényeges kérdéseket.

Az MSZDP 1903-as programja a Németországi Szociáldemokrata Párt 1891-es erfurti programjára épült, és két – elvi és átmeneti, gyakorlati – részből állt. Az első, az elvi rész nem hagyott kétséget a kapitalista fejlődés, a modernizáció szükségességéről. A termelőerők viharos fejlődésének világot átforgató értelmezésében döntő hangsúlyt a közvetlen termelői szféra kapott, míg a forgalomra, a kereskedelemre, a szolgáltatásra kevesebb figyelem jutott, jóllehet a programkészítők némelyike felismerte az oktatás, az egészségügy, a közlekedés (mai szóval: az infrastruktúra) elsőrendű szerepét az egész modernizációs folyamatban. A modern ipar hordozóját, a burzsoáziát az elavult termelési és társadalmi képződmények konzerválóival, a feudális és középrendekkel szemben forradalmi osztálynak tekintette, de egyben jelezte, hogy a burzsoázia hatalmi és gazdasági befolyásának megszervezésekor megbékél volt ellenfeleivel, és velük együtt kormányoz. A program a korabeli társadalmi, gazdasági viszonyokat olyan zárt rendszerként értelmezte, melynek kibékíthetetlen ellentmondásai szükségszerűen, csaknem automatikusan a rendszer összeomlásához vezetnek: ebből következett az új társadalmi rendszer megteremtésének szükségességére vonatkozó megállapítás. A szabadversenyes kapitalista rendszer ellentmondásait mérséklő törekvéseket, intézkedéseket, törvényeket a program a későbbiekben sem elemezte, mondván, hogy Magyarország nem annyira a kapitalizmustól, inkább annak hiányától vagy torz, elmaradott, periférikus jellegétől szenved. Ugyanakkor nem hagyta figyelmen kívül, hogy a társadalom érdekében álló modernizálást, felemelkedést felgyorsító kapitalista berendezkedés nagy terheket ró a dolgozó osztályokra, különösen a munkásságra, s kiáltó társadalmi igazságtalanságokhoz vezet. A megoldás nem a múltba révedés vagy a romantikus messianizmus, hanem az állampolgári jogok legszélesebb kiterjesztése, a munkásság erőteljes politikai-gazdasági szervezése és olyan eszközök alkalmazása – felvilágosítás, országos szervezeti hálózat kiépítése, sajtó, agitáció, sztrájkok, tüntetések, demonstrációk –, amelyek elősegíthetik a politikai hatalom megváltoztatását.

A felsorolt eszközök az időszerű társadalmi reformok bevezetésének felgyorsítását célozták, s azt, hogy a társadalmi feszültségek robbanását elkerüljék. Mindez nem állt ellentétben a szociáldemokrácia forradalmi jellegével, ám forradalmon itt nem robbanásszerű hatalomátvételt vagy erőltetett puccsot értek. A szociáldemokrácia eszköztárába nem tartozott bele a forradalomcsinálás, jóllehet sürgető reformpolitikája a gazdaság és társadalom minőségi megváltoztatására irányult, s végső soron a forradalom bekövetkezését sem zárta ki. A leendő politikai hatalom – mely nem valamely osztály diktatúrája – az összesség érdekében veszi társadalmi tulajdonba a termelési eszközöket, aminek mértékét, határát a program nem is állapította meg, hisz az csak a távoli jövőben válhat aktuálissá. A társadalmasítás nyilván a nagyvállalatokra vonatkozott, s eredménye nem is állami, hanem közösségi, társas, szövetkezeti tulajdon lehetett. A kisárutermelői tulajdon kisajátítása az 1903-as programban fel sem merült, s csak annyiban esett szó róla, hogy a tökekoncentráció következtében majd felszámolódik.

Az MSZDP a politikai hatalom meghódítását a nagyon is távoli jövő perspektívájaként kezelte és értelmezte. Korabeli politikusai szerint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet a fejlett tőkés országokból indulhat ki, s Magyarországon, számolva az ország elmaradottságával, még kevésbé van napirenden. Domináns volt az a vélemény, hogy a soron levő feladat hazánkban a modern, polgári rendszer erőteljesebb kibontakoztatása.

A II. Internacionálé pártjainak erfurti típusú programjai a szociáldemokrácia politikai szerveződésének és működésének alapelveit rögzítették. Azokat az elveket tisztázták, amelyek a szociáldemokráciát más pártoktól megkülönböztették. A programnak a kapitalista fejlődés viszonylag békés korszakában hatalmas tömegmozgósító szerepe volt. Emellett az MSZDP 1903-as programja meghirdette a nemzetközi szolidaritás elvét, a különböző nemzetiségű dolgozók azonos érdekeit is. Ezt a párt elnevezése is érzékeltette: Magyarországi, hiszen nem kizárólag magyar volt, hiszen az országban élő, valamennyi nemzetiségű szociáldemokratát a soraiba szólította. A nemzetköziség, az internacionalizmus elvének hangsúlyozása a háború, a militarizmus ellen is szólt, a hazafisággal kapcsolatban pedig annak demokratikus, plebejusi értelmezését tartalmazta. Az MSZDP határozottan visszautasította a hazafiatlanság vádját.

A két világháború közötti korszakban az MSZDP elméleti megnyilatkozásai egyrészt az állami berendezkedés, a hatalomgyakorlás kérdéseire, másrészt a demokrácia és a szocializmus összefüggéseire vonatkoztak, s voltak olyan törekvések is, hogy dolgozzanak ki új pártprogramot. Az MSZDP teoretikusai az 1920-as években ismerték és alaposan tanulmányozták a német szociáldemokrata párt görlizti, heidelbergi, illetve az osztrák párt linzi programját. Végül az 1903-as pártprogram elvi eszmefuttatásain és a szocializmus célkitűzésén mégsem kívántak változtatni, noha felismerték a kapitalizmus számos új vonását (új társadalmi rétegződés a

„pusztulás” helyett; az alkalmazotti rétegek szerepének növekedése; a hagyományos szakmunkásság jelentőségének visszaszorulása; a munkanélküliség társadalmi züllesztő hatása; a tömeglélektani tényezők szerepének növekedése).

Az első világháború befejeződése, majd a forradalmak leverése után a demokratikus berendezkedésű országokban számos szociáldemokrata követelés megvalósult, s a szociáldemokrácia szinte minden európai országban jelentős parlamenti erővé, sőt kormánytényezővé vált. A szélsőséges jobboldali antidemokratikus vagy restaurációs kísérletekkel szemben a szociáldemokrácia a köztársasági rendszer, más szóval az állam egyik fő társadalmi-politikai erejévé vált. Így az állammal szembeni negáció tovább nem volt tartható, s a szociáldemokrácia államfenntartói tényezővé vált. A politikai hatalmi, kormányzati szerepvállalás a demokratikus és szociális reformok bevezetését, a kapitalista rendszeren belül a szociális jóléti állam megteremtését segítette elő, és a társadalmi konfliktusok árnyaltabb kezelését szolgálta.

A politikai szerepvállalás nem változtatott a szociáldemokrácia antikapitalizmusán, de nem is vonta kétségbe a kapitalista rendszer további megújulási, modernizációs lehetőségeit. A szocializmusba való átmenet elvont kérdései helyett a gyakorlati, reformista politika dominált.

A szociáldemokrácia határozottan elutasította a diktatúrák különböző formáit, a fasiszta diktatúrákat, Magyarországon a tekintélyuralmi rendszert. A szovjet rendszer antidemokratikus berendezkedését összeegyeztethetetlennek tartotta a szocializmus elveivel. Demokrácia, vagyis szabadság nélkül a szocializmus értelmetlen, ezért a szovjet rendszertől élesen elhatárolódott, azzal sem elvi, sem politikai közösséget nem vállalt. Ám a fasiszmus európai térhódítása, különösen az 1929–1933-as válság után, a polgári demokrácia, a politikai baloldal s benne a szociáldemokrácia nagy veresége volt, amelyből sorsdöntő kiutat az antifasiszta koalíció második világháborús győzelme hozott. A második világháború után gyökeresen megváltozott nemzetközi körülmények Nyugat-Európában a szociáldemokrácia előtt új perspektívát és lehetőséget nyitottak, míg a szovjet befolyás alá került országokban az egypártrendszerre épülő diktatúrák a szociáldemokrácia működését fokozatosan ellehetetlenítették, majd pártjait felszámolták, s újjáalakulási kísérleteit mindvégig meggátolták.

A gyakorlati program és a hazai viszonyok

Az MSZDP gyakorlati politikáját meghatározó 1903-as pártprogram már nem távolilag, hanem az adott társadalmi-politikai viszonyok között tartalmazta a polgári demokratikus politikai, illetve a – zömmel szakszervezeti – gazdasági követeléseket.

A politikai követelések között első helyen állt az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog, amely minden húsz éven felüli állampolgárt megillet. Hogy a nőkre is kell vonatkoznia, az 1918-tól vált egyértelművé. Ez a dualizmus kori és a későbbi évtizedekre is szóló polgárjogi, demokratikus követelés egyben a legátfogóbb volt, s a társadalom legszélesebb köreire is kiterjedt. Szembefordult a különféle kötöttségekkel, amelyek az állampolgárokat másod- vagy harmadrangúakra degradálták. A demokratikus választójog teljes kiterjesztésének követelése valamennyi nemzetiségre is vonatkozott, vallási különbség nélkül. A demokratikus választójog egyben az idejétmúlt és megalázó nyílt szavazás elvetését, illetve az arányos képviselőt bevezetését jelentette. Az esetleges községenkénti szavazás pedig az utazás fáradalmaitól óvta volna meg főleg a falusi lakosságot, s egyben a demokratikus önkormányzatiság elősegítését is szolgálta volna.

A szociáldemokraták a választójog bevezetésétől azt remélték, hogy így majd létrejön a valóságos népszuverenitást megtestesítő parlamenti rendszer. Még a megnyirbált parlamentre is úgy tekintettek, mint amely az alkotmányosság legfontosabb garanciája az esetleges uralkodói önkénnyel szemben. Az MSZDP a választójog bevezetését és általánossá tételét nem azonosította ugyan a parlamenti többség megszerzésével, s nem is gondolta, hogy a polgári pártokkal való versengésben felülkerekedhet. Ám azt joggal hirdette, hogy parlamenti képviselőinek közreműködésével a széles tömegek érdekét szolgáló törvények születnek. Általános volt az a felfogás: a demokratikus választójog bevezetése az a kulcs, amely megnyitja az utat a többi polgári demokratikus követeléshez. A demokrácia számolhatja fel a tekintélyuralmat, s ellenőrizheti a végrehajtó hatalmat. Az MSZDP nem volt híve a referendumok intézményesített gyakorlatának, kétségbe vonta a közvetlen demokrácia érvényesítésének célszerűségét, s a demokrácia zálogának az egykamarás parlamenti rendszert tartotta.

Az 1903-as program követelte a főrendiház eltörlését, ami egyben az uralkodóház, az aulikus arisztokrácia, az egyházi méltóságok politikai szerepének megnyirbálását is jelentette. Az 1920-as évek második felében a szociáldemokrata párt hevesen tiltakozott a felsőház visszaállítása és általában a kormányzó politikai jogkörének további kiterjesztése ellen.

Az államforma kérdését – számolva a fennálló törvényi előírásokkal – az 1903-as pártprogram nem vetette fel nyíltan, hiszen ez legálisan működő párt számára államellenes bűncselekménynek számított, s maga után vonta volna a párt betiltását. A program ezt a „minden öröklött hivatal eltörlésének” követelésével írta körül, amelybe beleértették a monarchia, a királyság intézményét is. A népszuverenitás elvének legjobban megfelelő, korszerű államformának a demokratikus köztársaságot tartották, noha az MSZDP 1918. október 8-i kiáltványa az államforma kérdésében még nem nyilatkozott, bár célzott a köztársaságra. A két világháború közötti időben a szociáldemokrácia az 1918 novemberében kikiáltott köztársasági állam-

formát tartotta Magyarország számára a legmegfelelőbbnek. A szociáldemokrata párt ebben a vonatkozásban is a magyar októbrizmus követője volt, jöhetett nyílt köztársasági propagandát sem a dualizmus korában, sem a Horthy-korszakban nem folytathatott.

Az államforma kérdésével szorosan összefüggött az ország önkormányzatának, önállóságának problémája, az Ausztriához fűződő viszony és az országban élő nemzetiségek kérdése. Az MSZDP 1901-ben kiadott választási felhívása nyíltan állást foglalt Magyarország politikai függetlensége és gazdasági önállósága mellett, s ezt az 1903-as kongresszus az önálló magyar vámterület követelésével egészítette ki.

Ez a kérdés azonban nem volt ennyire egyértelmű. A századforduló szociáldemokrata gondolkodásában meglehetősen elterjedt és mérvadó volt az a felfogás, hogy célszerű a nagy gazdasági egységek létrehozása, és előnyös a fenntartásuk. A nagy gazdasági egységnek (pl. Az Osztrák–Magyar Monarchiának) hatalmas belső piaca van, s gazdaságilag könnyebben fejleszthető, testét nem szabdalják vámhatárok, közös a pénz, s a Monarchián belüli régiók egymást kiegészítik, noha a fejlettebb területek vagy országrészek ipara gátolhatja az elmaradottabb térségek felzárkózását.

A térség fejleszthető, s a közös vámterület még mindig a kisebbik rossz – szövege az érvelés –, mert az elmaradott régió kulturálisan is szoros kapcsolatban áll a fejlettebbel. Ha a nagy egységet felszabdalták, előtérbe kerülnek a külön állami érdekek, s ez beláthatatlan nemzeti konfliktusokhoz vezethet. A soknemzetiségű Monarchia demokratizálással, autonómiával, föderalizálással demokratikus államszövetséggé alakítható át. Ez a távlatos célkitűzés nem számolt az önállósulás, a politikai függetlenség, a nemzetállam megteremtésének erősödő tendenciájával, pedig az Ausztriától való elszakadás általánosan népszerű jelszava a szociáldemokraták körében is széles támogatásra talált. Többen ugyanakkor arra figyelmeztettek, hogy a függetlenség, az önrendelkezés, végül az elszakadás joga a nemzeti ségeket is megilleti, ők vagy autonómiájukat, egységüket állítják helyre, vagy a szomszédságban élő anyaországhoz csatlakoznak, s ezáltal kétségesse válhat Magyarország területi egységének megőrzése.

Mindezek a súlyos, az országot, a nemzetet érintő kérdések a századelőn a programalkotás és -értelmezés körül fogalmazódtak meg. Az MSZDP-ben jól tudták, hogy az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény passzusai nem érvényesülnek, a nem magyar ajkúakat nem kevés nemzeti sérelem, jogkorlátozás éri, s ezért az 1903-as program „az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását” követelte. A program nem nemzetiségről, hanem nemzetről emlékezett meg. Az egyenjogúsítás deklarálásával elutasította a magyarság politikai vezérszerepéről szóló felfogást, de nem adott helyet a különféle autonómia követeléseknek sem: azokban az elkülönülés, az elszakadás valamilyen csíráját vélte. Az egyenjogúsí-

tással a nem magyar ajkúak különválását, netán elszakadását kívánták megakadályozni, noha önrendelkezési jogukat nem vonták kétségbe.

Az MSZDP 1904-es és 1906-os kongresszusán elhatározták, hogy nemzetiségi – német, szerb, román, szlovák – bizottságokat állítanak fel. Az 1904-es kongresszus határozata elismerte, hogy Magyarországon a német, szerb, román, szlovák dolgozók mint nemzetiségek is politikai, gazdasági elnyomástól is szenvednek. A háború előtti évtizedben a nemzetiségi szervezetek, bizottságok több ízben tartottak tanácskozásokat, értekezleteket, ahol az egyes nemzetiségek körében folyó szervezés és agitáció, a sajtó és a nemzetiségi nyelvű szocialista irodalom kérdései szerepeltek. Gyakran került szóba a szomszédos országok szociáldemokrata pártjaihoz vagy a Magyarországon működő nemzetiségi polgári pártokhoz való viszony kérdése. E tanácskozásokon általában elmarasztalták az MSZDP vezetését a nekik nyújtott minimális segítség, a lanyha figyelem miatt. Az MSZDP vezetősége mindvégig elutasította a túlzott szervezeti önállósulási, autonomista, netán szeparatista megnyilvánulásokat és törekvéseket (pl. a szlovák szociáldemokraták körében).

Az MSZDP-ben ekkoriban világosan látták, hogy a korabeli magyar polgári pártok – akár kormánypártok, akár ellenzékiek (48-asok vagy 67-esek) – szorosan kötődtek a dinasztiahoz, hiszen többek közt a nemzetiségek feletti uralmukat is a dinasztia segítségével tudták fenntartani. Pillanatnyilag a dinasztának elég ereje volt ahhoz, hogy a Monarchiából kifelé gravitáló nemzetiségeknek útját állja, s a szociáldemokratáknak úgy tűnt, hogy a nemzetiségi munkásság a nagy egység keretében marad. Az 1914-gyel kezdődő – mindenkit, a szociáldemokratákat különösen megdöbbentő – viláégés szinte egy csapásra mindent megváltoztatott. Már a világháború idején egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a békés korszakról szóló elképzelés csalóka ábránd, hisz 1918-ban a nemzetiségi szociáldemokraták már nemcsak autonómiát követeltek, hanem azonosultak saját polgári pártjaik elszakadást, sőt területi követelést kimondó programjával, politikájával is.

Az 1918-as októberi napokban a szociáldemokrata párt kiáltványa követelte a nemzetiségi elnyomás rendszerének megszüntetését, az anyanyelvnek „az állami élet minden intézményében” való használatát. Elvileg a nemzetek önrendelkezési jogát az MSZDP elfogadta, kiegészítve azt a nemzetiségek kulturális autonómiájával, abban bízva, hogy új és biztonságosabb alapokra helyeződik Magyarország integritása. 1918-as októberi kiáltványában üdvözölte a Monarchiából kiszakadó új nemzetállamok létrejöttét, minthogy így Magyarország is visszanyeri nemzeti önállóságát. Kíváncsú, hogy „az önrendelkezés jogával élő Magyarország az egyének, osztályok és nemzetek teljes jogegyenlőségének elvein épüljön fel”. Az MSZDP ugyanakkor ellenezte az ország megcsonkítását, területeinek „leamputálását”.

A Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlásának gyötrelmes heteiben, hónapjaiban az MSZDP szinte megoldhatatlan feladatot vállalt magára.

A Szocialista Internacionálé 1919. februári, berni konferenciáján a magyar küldöttek elítélték és elutasították a különféle annexiók, az ország megcsonkítását célzó törekvéseket, s követelték, hogy a vitás területek állami hovatartozásának ügyét nemzetközileg ellenőrzött népszavazás döntse el. A győztesek diktátuma az önrendelkezési jog sárba tiprása, mondták, jóllehet ekkor sem vonták kétségbe más népek teljes önrendelkezési jogát.

A két világháború közötti korszakban az MSZDP határozottan szembefordult a trianoni diktátummal. Minden nemzetközi fórumot felhasznált arra, hogy bizonyítsa a magyarok lakta területek elcsatolásának igazságtalanságát. Vagyis az MSZDP az etnikai alapon kijelölt államterület mellett foglalt állást. A történelmi Magyarország helyreállítását irreális törekvésnek tartotta.

Az MSZDP 1928-as és 1929-es kongresszusának határozatai megállapították, hogy a szociáldemokrata párt a trianoni szerződés békés revíziója mellett áll. A trianoni szerződés – így a határozat – Közép- és Kelet-Európában a háborús veszedelem csíráit rejt magában. A revízió keresztülvitelének feltétele a térség államainak demokratikus átalakítása, s az érintett államok békés és kölcsönös meg egyezése. A határozat megállapította, hogy Magyarország csak úgy tudja elérni a rajta esett igazságtalanságok jóvátételét, ha a belpolitikában a tekintélyuralmi rendszer helyett a demokrácia, a külpolitikában pedig minden állammal a békés és barátságos viszony érvényesül.

Az 1929-es pártkongresszus határozata megismételte az 1919 óta képviselt külpolitikai álláspontot, s kiegészítette a nemzeti kisebbségek védelméről szóló passzussal. Eszerint a pártgyűlés követeli a kisebbségek népjogi védelmét, a zárt nyelvterületeken élők demokratikus önkormányzatát; a szétszórta élő kisebbségek teljes egyenjogúsítását, nyelvük szabad használatát, iskolák fenntartását, kultúrájuk fejlesztését. A határozat követelte, hogy a nemzeti kisebbségek panaszainak, sérelmeinek kivizsgálására a Népszövetség állandó bizottságot állítson fel.

Az ország átfogó demokratizálásának követelése mellett az MSZDP a két világháború közötti időben az utódállamok szorosabb gazdasági és politikai összefogását, közeledését szorgalmazta. Teoretikusai úgy vélték, hogy a háborút az európai demokráciák szorosabb gazdasági, pénzügyi, politikai és katonai együttműködésével el lehet kerülni. Felfogásuktól nem állt távol a demokratikus – nagyhatalmak nélküli – Közép-Európa konföderatív alapon nyugvó megeremlése.

Még az 1910-es években fogalmazódtak meg azok az elvek, amelyeknek alapján az MSZDP 1924-ben – beható vita után – elfogadta *községi, azaz önkormányzati* programját. Az alapelvek kijelölték azokat a fő területeket (igazságügyi, pénzügyi követelések; ingatlanügyek kezelése; községi kezelésben lévő vagy megszerzendő kommunális közüzemek; szociálpolitika; lakáskérdés és lakásépítés; egészségügy; oktatás és művelődés), amelyeken a szociáldemokrata önkormányzati politika folyik mind a városokban, mind a községekben, falvakban. Mivel ahány város,

község, nagyobb területi egység volt, annyi sajátosság érvényesült, az alapelvek és a program csak a tevékenység fő irányát jelölte ki. Tág tér nyílt a speciális, helyi problémák kezelésére, a realitásokat figyelembe véve azonban a fő figyelmet a fővárosra, a törvényhatósági jogú városokra, s nem a megyei közgyűlésekre fordították.

A községi program szorosan kötődött az általános választójog bevezetésének, a virilizmus és a hivatalból járó képviseleti jog megszüntetésének követeléséhez. El kell törölni a főispáni tisztséget, a köztisztviselők kijelölésének jogát és a kijelöltek megválasztásának kötelezettségét. Valamennyi köztisztviselőt az önkormányzatok választják, s az állam csupán felügyeleti jogot gyakorol az önkormányzatok felett. A községben való letelepedési jogot – szólt a program – senkitől nem lehet megtagadni.

A gazdálkodás terén a községet megilleti az önálló adóketési jog, a létminimum adómentessége mellett. A községi pénzügyek egyik alapja a progresszív jövedelmi és örökösödési adó. A program sürgette az általános telekértékadó, az ingatlanok időről időre történő felbecsülését éppen a közművesítés fejlesztése okán, s ennek megfelelő adó megállapítását; a község tulajdonában lévő földek megőrzését, a kisajátítási és elővásárlási jog kiterjesztését, a halászati és vadászati jog községi kezelését.

A program határozottan leszögezte, hogy a kommunális szolgáltatásokat a község (a város, a főváros) kezelje (közszállítások, csatornázás, víz-, gáz-, villany stb.). Síkraszallt a városi tulajdonban lévő közlekedés irányítása és üzemeltetése mellett. A program hangsúlyozta, hogy a kommunális szolgáltatások tarifájának megállapításakor tekintettel kell lenni a lakosság egyes rétegeinek teherbíró-képességére. Legyen ingyenes az alapvető egészségügyi ellátás, vezessék be az iskoláskorúak rendszeres orvosi felügyeletét, az állami, községi iskolákban az ingyenes oktatást és tanszerellátást. Építsenek ki széles körű szociálpolitikát, első sorban a rászorultság alapján. (A lakások közegészségügyi ellenőrzése; a fővárosi építkezések közvetlen irányítása; parkok, sporttelepek, kertgazdaságok létesítése; községi élelmiszerüzemek létrehozása; az élelmiszeruzsora meggátolása; bölcsődék, árvaházak, aggok otthonának létesítése.) Az MSZDP községi programja külön községi munkáspolitikai követeléseket is tartalmazott, amelyek inkább a fővárosra, s esetleg néhány nagyobb városra vonatkozhattak (munkanélküli-biztosítás; közmunkák, építkezések elrendelése; a községi üzemek munkarendjének az érdekképviseléssel való egyeztetése; sztrájk miatt senkit sem bocsáthatnak el).

A magyar társadalom egyik legbonyolultabb, égetően gyors megoldásra váró kérdése volt az *agrárkérdés*. Sok jeles személyiség ennek a rendezésétől várta, remélte az ország súlyos társadalmi problémáinak megoldását. Az 1903-as pártprogram külön agrárprogramot nem tartalmazott, hanem a fennálló agrárviszonyok